

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Barbora Šedivá

**Formování identity prostřednictvím dějepisu
Obraz česko-slovenských vazeb od středověku do současnosti
na stránkách učebnic 20. století**

Forming of identity through history lessons
The description of Czech-Slovak relations since the Middle Ages
to the present in textbooks of the 20th century

2014

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, PhD.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. Mgr. Marii Šedivé Koldinské, PhD., za trpělivé vedení práce, cenné rady a inspiraci.

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracovala samostatně a pouze s použitím uvedených zdrojů.

V Praze dne

podpis

Abstrakt

Tato práce je věnovaná analýze českých učebnic dějepisu používaných v Československu v letech 1918–1939 a v letech 1945–1989. Vybraný vzorek učebnic je zkoumán zejména z pohledu zastoupení česko-slovenské problematiky a vlivu čechoslovakismu na tvorbu dějepisných textů. Práce vychází z předpokladu, že školní dějepis má výraznou identitotvornou funkci. V první části práce jsou popisována teoretická východiska, v druhé potom konkrétní závěry a příklady z analýzy pramenů. Pozornost je věnována teorii čechoslovakismu, jejímu historickému vývoji a reflexi v historické vědě. Hlavní témata analytické části představují husitství, národní obrození a vznik Československa.

Klíčová slova: učebnice dějepisu, čechoslovakismus, česko-slovenské vazby, husitství, národní obrození, vznik Československa

Abstract

This bachelor thesis deals with an analysis of Czech history textbooks that were used in schools in Czechoslovakia during the years 1918–1939 and years 1945–1989. A chosen sample of textbooks is analysed from the perspective of Czech-Slovak relations and of the influence of czechoslovakism on composing of history school text. The thesis is based on the assumption that history education takes a significant part in making of one's identity. The first part of this thesis describes the theoretical resources, the second part describes the specific conclusions and examples of analysis of the historical sources. Special attention is paid to the theory of czechoslovakism, its historical evolution and its echo in historiography. The topics of the analytic part are husitism, national revival and formation of Czechoslovakia.

Key words: history textbooks, czechoslovakism, Czech-Slovak relations, husitism, national revival, formation of Czechoslovakia

Obsah

1. Úvodem.....	7
1. 1. Základní východiska a postup psaní práce	7
1. 2. Prameny a literatura.....	8
2. Čechoslovakismus	10
2. 1. Definice pojmu a počátky teorie čechoslovakismu	10
2. 2. Politické koncepce českého a slovenského národního hnutí před první světovou válkou.....	11
2. 3. Čechoslovakismus a vznik Československa.....	12
2. 4. Čechoslovakismus v konkrétních projevech	14
2. 5. Opuštění teorie čechoslovakismu	15
3. České, slovenské a československé dějiny	18
3. 1. Historiografická východiska před vznikem ČSR	18
3. 2. Historiografie po vzniku ČSR. Koncept Československých dějin.....	20
3. 3. Proměna vnímání čechoslovakistické teorie po druhé světové válce.....	22
3. 4. Neúspěch československého národního příběhu	23
4. Učebnice a školní dějepis	24
4. 1. Školní dějepis	24
4. 2. Učebnice dějepisu.....	24
5. Husitství	26
5. 1. Pojetí husitství v prvorepublikových učebnicích	26
5. 2. Pojetí husitství v učebnicích v padesátých a šedesátých letech	28
5. 3. Pojetí husitství v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech	30
6. Národní obrození	32
6. 1. Národní obrození v prvorepublikových učebnicích	32
6. 2. Národní obrození v učebnicích v padesátých a šedesátých letech	35
6. 3. Národní obrození v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech	38

7. Vznik Československa.....	40
7. 1. Vznik Československa v prvorepublikových učebnicích.....	40
7. 2. Vznik Československa v učebnicích v padesátých a šedesátých letech.....	44
7. 3. Vznik Československa v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech.....	46
8. Závěrem	50
9. Prameny a literatura	52
9. 1. Prameny.....	52
9. 2. Teorie a metodologie.....	53
9. 3. Sekundární literatura	54

1. Úvodem

„Our image of other peoples, or of ourselves for that matter, reflects the history we are taught as children. The history marks us for life. Its representation which is for each one of us a discovery of the world, of the past societies, embraces all our passing, our first emotions, remain indelible.“¹

1. 1. Základní východiska a postup psaní práce

Marc Ferro v úvodu do své rozsáhlé práce o výkladu historie v dětských knihách a učebnicích zdůrazňuje roli těchto textů při formování historického vědomí. Školní dějepis, se kterým přichází do kontaktu téměř každý člen gramotné společnosti, má velký potenciál toto historické vědomí utvářet.

V této práci jsem zkoumala podobu českých učebnic dějepisu 20. století a jejich možný vliv na formování kolektivní identity v Československu v letech 1918–1939 a 1945–1989. Československý stát prošel ve 20. století výraznými proměnami, z nichž nejvýraznější byl samotný okamžik jeho vzniku, ale i proměna politického systému po druhé světové válce. Mým předpokladem bylo, že se tyto změny výrazněji promítly i do obsahů dějepisných učebnic a že bude možné je vysledovat.

Mým hlavním cílem bylo se zaměřit na formování konstruktů česko-slovenských vazeb. Předpokládala jsem, že teorie čechoslovakismu, kterou v době vzniku Československa prosazoval nejen stát, ale i část české a slovenské inteligence a jež našla odezvu i v historiografii, se musela projevit i ve školních textech. Touto tezí jsem navázala na studii norské historičky Elisabeth Bakke.² Ta zkoumala projevy čechoslovakismu v českých a slovenských učebnicích z období první republiky a sledovala zastoupení témat slovenských dějin. Ve své práci jsem východiska Elisabeth Bakke rozvinula a rozšířila zkoumaný vzorek učebnic o texty používané v obnoveném Československu.

Po druhé světové válce znovu obnovený stát již nestavěl na vytvoření idey jednotného československého národa, nýbrž na soužití dvou politických celků s omezenou suverenitou.³ V učebnicích používaných v letech 1945–1989 jsem

¹ Marc FERRO, *The use and abuse of history, or, How the past is taught to children*, London 2003.

² Elisabeth BAKKE, *Čechoslovakizmus v školských učebnicích*, Historický časopis Historického ústavu Slovenskej akadémie vied 47, č. 2, Bratislava 1999, s. 233–252.

³ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 256.

sledovala další vývoj konstruktů česko-slovenských dějin a to, jak se školní dějepis vypořádal s faktem, že dva politické národy tvořící znovu obnovený stát prošly, kromě krátkého období první republiky, rozdílným historickým vývojem.

Kromě snahy zdůraznit česko-slovenské vazby pro posílení určité státní identity jsem také očekávala, že ve školních textech naleznu i ozvěny proměn státní ideologie a politické situace.

Pro uvedení do problematiky jsem považovala za nutné nejdříve vysvětlit samotnou teorii čechoslovakismu a její vývoj v čase, proto jsem tomuto tématu věnovala samostatnou kapitolu. V učebnicích dějepisu jsem hledala nejen projevy čechoslovakismu, ale i jeho přesah, který se projevil ve snahách historiků vytvořit konstrukt československých dějin. Dalším tématem teoretického úvodu do tématu proto je vývoj vnímání českých a slovenských dějin v historiografii. Učebnice dějepisu, jež byly předmětem mého zkoumání, tvoří důležitou součást vědecké historické literatury⁴ a pochopení cílů historické vědy je nezbytným krokem k pochopení školního dějepisu. Školní dějepis a teorie jeho učebnic byly předmětem poslední teoretické kapitoly.

V dalších třech kapitolách jsem se již věnovala samotné analýze učebnic. Soustředila jsem se především na tři páteří témata, která tvoří osu českého národního příběhu. Tato témata se také stala hlavním prostorem pro snahy o propojení českých a slovenských dějin.⁵ V kapitolách *Husitství*, *Národní obrození* a *Vznik Československa* jsem se vzhledem k mému pojetí problematiky věnovala učebnicím chronologicky. Jelikož učebnice dějepisu neslouží společnosti jen v letech bezprostředně po svém vzniku, rozebírám učebnice odděleně podle časových úseků, v jakých měly ve školství nejsilnější ohlas. Neznamená to ovšem, že by nástupem nových textů ty staré zcela zmizely z pole působnosti.

1. 2. Prameny a literatura

Pramennou základnu mé práce tvoří české učebnice používané v letech 1918–1939 a 1945–1989. Záměrně jsem se nevěnovala učebnicím z období protektorátu a samostatného slovenského státu, neboť v tomto období učebnice podléhaly silnému vlivu nacistického Německa a v době neexistence Československa také nemohla existovat státní potřeba konstruovat společnou identitu.

⁴ Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 125.

⁵ E. BAKKE, *Čechoslovakizmus v školských učebnicích*, s. 234.

Pro co nejrozmanitější obraz zkoumané problematiky jsem k tématu přistoupila metodou sondy a analyzovala pouze vybrané učebnice daných období a v nich pouze vybraná témata. Takto bylo možné pojmout širší časový úsek a vytvořit ucelený popis vývoje česko-slovenských vazeb v čase. Vzorek učebnic vychází z *Příručky ke studiu didaktiky dějepisu*,⁶ z teoretických prací Zdeňka Beneše, věnovaných učebnicím dějepisu⁷ a z fondu dějepisných učebnic Národní knihovny České republiky.⁸

Pro období první republiky jsem pracovala se staršími a pro potřeby nového státu upravenými texty Jaroslava Bidla – Josefa Dobiáše – Josefa Šusty a Josefa Pekaře. Dále potom s již v Československu vzniklými a široce používanými učebnicemi Jaroslava Paura, Karla Čondla – Eduarda Štorcha, Josefa Peška a Jana Mlčocha.

Pro dobu těsně po druhé světové válce byly ve školství využívané učebnice starší, které nemohly vyjít v době protektorátu. Výraznější však byly učebnice vypracované pro potřeby komunistické výchovy.⁹ Pro období let padesátých a šedesátých se mými prameny staly učebnice Oldřicha Fidrmuce – Filipa Lomského, Aloise Sosíka – Vojtěcha Vrabce, Jiřího Doležala – Jana Filipa – Marie Husové, Václava Husy – Františka Červinky – Zdeňka Urbana a Václava Šedy – Jaroslava Vávry, pro sedmdesátá a osmdesátá léta učebnice Jaroslava Pátka, Luboše Balcary – Miloně Dohnala – Tomáše Jílka a Věry Paterové – Jaroslava Stanka.

V další použité literatuře jsem pro přehlednost oddělila literaturu sekundární a literaturu teoreticko-metodologickou. Toto dělení však nelze považovat za nepřekročitelnou hranici, neboť z povahy práce mi většina metodologických prací sloužila zároveň jako zdroj sekundárních informací. Hlavním východiskem pro mě byla již výše zmíněná studie historičky Elisabeth Bakke. Metodologickou inspirací pro mě byla kniha *The Use and Abuse of History* a práce Zdeňka Beneše věnované školnímu dějepisu. Zdrojem sekundárním byly především studie a knihy Jana Rychlíka.

⁶ Denisa LABISCHOVÁ – Blažena GRACOVÁ, *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008, s. 21.

⁷ především: Zdeněk BENEŠ, *Mnichov v československých a českých učebnicích dějepisu*, in: Zdeněk Beneš (ed.), *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*, Praha 2004, s. 292–293.

⁸ Jan WITTBERGER, *Historické učebnice dějepisu ve fondu SPKK (1778–1950)*, Praha 1992.

⁹ D. LABISCHOVÁ – B. GRACOVÁ, *Příručka ke studiu didaktiky*, s. 23–25.

2. Čechoslovakismus

2. 1. Definice pojmu a počátky teorie čechoslovakismu

Čechoslovakismus, respektive teorie československé národní jednoty,¹⁰ je teorie založená na tvrzení, že Češi a Slováci tvoří jeden národ (československý) a hovoří jedním jazykem.¹¹ Tento výklad se stal zákládající ideou československého státu, který vznikl po rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918.

Zastánci čechoslovakismu opírali svou argumentaci především o historii a vraceli se do období Velké Moravy. Tu vnímali jako první československý stát, jehož vývoj byl v roce 907 násilně přerušeno. Zánikem Velkomoravské říše došlo k rozdělení československého národa na dvě větve, jež se v letech 907–1918 vyvíjely ve dvou státech, českém a uherském. Podle čechoslovakistů však v tomto dlouhém období existovaly mezi oběma částmi národa četné kulturní, hospodářské a politické styky¹² a v jejich dějinách existuje tolik styčných bodů, že lze oba národy chápat jako jeden celek.¹³ Reálným základem čechoslovakismu, o který by se mohli jeho zastánci opřít, pak byla blízkost a vzájemná srozumitelnost češtiny a slovenštiny.¹⁴

Myšlenka, že Češi a Slováci jsou příslušníci jednoho národa, se poprvé objevila v prostředí české a slovenské protestantské emigrace v Sasku na konci 17. století. Slovenští emigranti používali český překlad bible a češtinu jako liturgický jazyk, což umožnilo vznik představy o společném československém jazyce. Po zmírnění protireformace se slovenští exulanti vrátili do Uher, aby myšlenku jednotného jazyka šířili i na domácí půdě.¹⁵

Úvahy o existenci společného jazyka Čechů a Slováků byly umožněny především skutečností, že až do poloviny 19. století neměl slovenský jazyk přesné vymezení. První

¹⁰ Termín čechoslovakismus do společenskovední terminologie zavedli jeho odpůrci. Zastánci a propagátoři teorie používali především termín československá národní jednotka. (Jan RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 64.) V této práci pro přehlednost pracuji především s pojmem čechoslovakismus.

¹¹ Jan RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, in: Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.), *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha 2002, s. 64.

¹² Důraz kladen především na styky v době národního obrození, například na založení Československé národní jednoty v roce 1896, či na česko-slovenské sněmy v Luhačovicích (Dušan KOVÁČ, *Rok 1918 v slovenských dějinách*, in: Stanislava Kučerová (ed.), *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství*, 1918–1998, Brno 1998, s. 111.)

¹³ Jan RYCHLÍK, *Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu*, in: Jana Čechurová – Pavel Andrš – Luboš Velek (edd.), *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkoví k 80. narozeninám*, Praha 2012, s. 378.

¹⁴ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 64.

¹⁵ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 65.

pokus o kodifikaci slovenského jazyka učinil Anton Bernolák, který na západoslovenských nářečích založil spisovnou slovenštinu (tzv. bernoláčtinu).

Tento pokus byl však neúspěšný, neboť ji přijali jen katolíci. Pozdější kodifikace slovenštiny provedená Ľudovítem Štúrem v roce 1843 byla široce přijatá a došlo tak k jazykové odluce slovenštiny od češtiny.¹⁶ Základem pro tuto verzi byla středoslovenská nářečí.¹⁷

2. 2. Politické koncepce českého a slovenského národního hnutí před první světovou válkou

První politické koncepce českého i slovenského národa byly formulovány v revolučním roce 1848, již tehdy se ale ukázalo, že český a slovenský politický program jsou vzájemně neslučitelné. Slováci požadovali vlastní autonomní celek v rámci Uher, popřípadě samostatnou slovenskou kulturní krajinu v rámci Rakouska. Návrh Františka Palackého na sjednocení Slovenska s českými zeměmi, přednesený na Slovanském sjezdu, slovenští politici odmítli.¹⁸ Spolu s jazykovou odlukou v roce 1843 hrálo toto odmítnutí největší roli v odklonu českého zájmu od Slovenska.¹⁹

Na počátku první světové války představitelé obou národů navazovali na tyto koncepce. Čeští reprezentanti se soustředili na hledání cesty pro prosazení tzv. českého státního práva, tedy na zajištění zvláštního postavení zemí Koruny české v rámci Habsburské monarchie. Slovensko, které od 11. století tvořilo integrální součást Uher, k českému státu nikdy nepatřilo a prosazování českého historického práva proto Slováky logicky vylučovalo.²⁰

K zásadní proměně požadavků obou národních hnutí došlo až v průběhu první světové války a první impulsy vyšly především z prostředí zahraničního odboje kolem osoby Tomáše Garrigua Masaryka. Masaryk začal místo jazykové jednoty propagovat myšlenku politického československého národa. Tato proměna vnímání československé

¹⁶ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 66.

¹⁷ Tento pokus byl úspěšnější, neboť středoslovenská nářečí jsou svou mluvnickou stavbou i slovní zásobou vzdálenější od češtiny než nářečí západoslovenská. Štúra a jeho stoupence nevedla k jazykové odluce snaha oddálit slovenský jazyk od českého, ale kulturní situace. Střední Slovensko si zachovalo nejvíce slovenský ráz, a proto doufali, že deklarováním samostatnosti posílí boj proti maďarizaci. Odluka byla ale i skutečným projevem zřetelné odlišnosti mezi Čechy a Slováky (Milan JELÍNEK, *Neoddalujeme uměle spisovnou češtinu a slovenštinu*, in: Stanislava Kučerová (ed.), *Čechoslovanství – středoevropanství – evropanství. 1918–1998*, Brno 1998, s. 422.)

¹⁸ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 66.

¹⁹ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 66.

²⁰ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 67.

národní jednoty byla pro Slováky přijatelnější a našla ohlas především u mladých slovenských intelektuálů, kteří studovali v Praze a Vídni a propagovali spolupráci s Čechy. Tito se setkávali především v redakci časopisu Hlas a později, po zrušení Hlasu, v časopise Prúdy. Mezi nejvýznamnější představitele hlasistů, respektive prúdistů, patřili Vavro Šrobár, Pavel Blaho, Anton Štefánek, Ivan Dérer, Ivan Markovič a Milan Ivanko.²¹

K přiklonění se slovenské politiky k česko-slovenské spolupráci přispělo nejen nové pojetí národní jednoty, ale i fakt, že Slováci museli v Uhrách od uzákonění dualismu v roce 1867 čelit tvrdé maďarizaci. Postupně tedy docházelo k opuštění nadějí na seberealizaci v rámci Uher a hledání spolupráce jinde.²²

2. 3. Čechoslovakismus a vznik Československa

Po první světové válce panovalo na mezinárodním politickém poli přesvědčení, že velké mnohonárodnostní státy se v historii neosvědčily, a že nové politické uspořádání by mělo být založeno na systému států národních. Zároveň se však ozývaly varovné hlasy poukazující na potenciální nestabilitu malých států. Při úvahách o seberealizaci českého národa v samostatném státě bylo nutné vzít obě tyto obavy v potaz.²³

Vznik Československa v roce 1918 byl realizací jedné z mnoha možností, a to takové, pro kterou byly v dané době příznivé podmínky.²⁴ Ani Češi ani Slováci před první světovou válkou nepočítali s rozbitím Rakouska-Uherska. Ve slovenských politických programech nenajdeme do roku 1914 jediný, který by vybočoval mimo rámec Uherska.²⁵ Přejít od koncepcí slovensko-uherských ke koncepci slovensko-české se odehrál až v průběhu první světové války a to především v řadách emigrace.²⁶ Hlavním důvodem této rezignace na uherskou státnost byla již zmiňovaná tvrdá maďarizace, kterou uherský stát od dualismu v roce 1867 praktikoval.²⁷

V českém prostředí způsobil obrat ke spolupráci se Slovenskem a k zavržení Rakouska-Uherska hlavně Tomáš Garrigue Masaryk. Při úvahách o podobě nového

²¹ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 68.

²² J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 68.

²³ Jan GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času. Od národovědné tendence k integrační ideologii*, *Historie a vojenství* 47, 1998, č. 2, s. 40.

²⁴ Zdeněk VESELÝ, *Ke koncepcím české státnosti od konce 18. do počátku 20. století*, in: Stanislava Kučerová (ed.), *Čechoslovenství – středoevropanství – evropanství*, Brno 1998, s. 85.

²⁵ Dušan KOVÁČ, *Rok 1918 v slovenských dejinách*, in: Stanislava Kučerová (ed.), *Čechoslovenství – středoevropanství – evropanství. 1918–1998*, Brno 1998, s. 107.

²⁶ D. KOVÁČ, *Rok 1918*, s. 108.

²⁷ D. KOVÁČ, *Rok 1918*, s. 109.

státu vycházel z faktu, že český stát v historických hranicích by byl ze tří stran obklopen Německem a na východě Uhrami. Takovému státu by hrozilo neustálé ohrožení a podle soudobých obav by byl i značně nestabilní. Oproti tomu stát československý nabízel sousedství se slovanskými národy.²⁸ Masaryk argumentoval, že samostatné Československo se může stát silným spojencem mocností ve střední Evropě.²⁹ Úvahy o spojení Čech a Slovenska ale neměly žádnou oporu v historickém vývoji, proto bylo zapotřebí vytvořit teorii jinou, která by program československého státu zdůvodnila a upevnila.

Čechoslovakismus, který byl dosud hlavně teorií kulturní spolupráce, se tak stal oficiální státní doktrínou, jež umožnila ideologické zdůvodnění vzniku a existence Československé republiky, a to nejen před dohodovými mocnostmi, které hrály velkou roli při rozhodování o poválečném uspořádání Evropy, ale i před samotnými národy, které měly nový stát vytvářet.³⁰

Představitelé nově vznikajícího státu potřebovali přesvědčit dohodové mocnosti o tom, že československý stát bude životaschopným a spolehlivým spojencem. „Sotva mohli uspět, kdyby oznámili, že v novém státě bude žít asi 6 800 000 Čechů, 3 300 000 Němců, 2 500 000 Slováků atd.“ Nový stát měl být státem národním a čechoslovakismus umožňoval konstruovat dvoutřetinovou většinu československého národa.³¹

Zastánci teorie čechoslovakismu byli názorově a argumentačně značně nejednotní. Přes velký Masarykův vliv většina českých politiků v čele s Karlem Kramářem³² vysvětlovala národní jednotu etnicky. Druhá, menší část politiků, a to jak českých, tak hlavně slovenských (hlasisté), chápala československý národ politicky, jako národ, jehož jednoty již bylo nebo teprve bude dosaženo.³³ Kramářova nacionalistická vize předpokládala postupnou asimilaci Slováků, Masarykova demokratická koncepce usilovala o demokratické soužití dvou etnických národů, jež měly později vytvořit jeden národ politický.³⁴ Masarykova koncepce jako zakládající idea státu posloužila, ale již ve třicátých letech se začala hroutit.

²⁸ J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 40.

²⁹ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 44.

³⁰ J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 39.

³¹ J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 41.

³² Karel Kramář měl vlastní projekt velké všeslovanské monarchie v čele s ruským carem.

³³ Jan RYCHLÍK, *Teorie a praxe jednotného Československého národa a Československého jazyka v I. republice*, in: Jaroslav Opat – Josef Tichý (edd.), *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha 1933, s. 69.

³⁴ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 61.

2. 4. Čechoslovakismus v konkrétních projevech

Je známo, že čeští domácí politici zformovaní v Českém svazu ještě v lednu roku 1917 projevili loajalitu Rakousku-Uhersku a císaři. Po kritice ze strany českých intelektuálů v *Manifestu českých spisovatelů* sice Český svaz od svého postoje sice ustoupil, ale o spolupráci se Slovenskem nadále neuvažoval. Spolupráce Čechů a Slováků během první světové války se tedy projevila hlavně v prostředí zahraničního odboje, a to především uzavřením dvou dohod, Clevelandské a Pittsburské. Tyto dohody však slibovaly Slovensku značnou autonomii a ve výsledném uspořádání státu nebyly jejich požadavky příliš zohledněny.³⁵ Největší význam proto ve smyslu česko-slovenské spolupráce měla tzv. Martinská deklarace, jež byla vyjádřením vůle slovenského obyvatelstva rozejít se s maďarským státem a utvořit stát spolu s Čechy.³⁶

Příkladem výrazem projevu čechoslovakismu jsou proklamace pražského Národního výboru a proklamace Slovenské národní rady v Turčianském Svätém Martině v roce 1918, v obou se objevuje termín *československý národ*.³⁷ Ten je ukotven i v zakládajícím dokumentu nového státu, v ústavě Československé republiky z 29. února 1920, respektive v její preambuli. Ta podle vzoru ústavy Spojených států amerických začíná slovy „My, Čechoslováci“,³⁸ dále se v listině jednoznačně hovoří i o „československém jazyce“.³⁹ Tyto formulace, naznačující existenci společného národa Čechů a Slováků, byly často citovány odpůrci Československé republiky a kritiky čechoslovakismu a vydávány za důkaz čecho-centrismu a čechizace Slovenska. Slovenští ľudáci⁴⁰ dokonce tvrdili, že slovenský národ nebyl v novém státě vůbec uznáván.⁴¹ Ústavní uzákonění uměle vykonstruovaného *československého národa* však bylo nutné pro umožnění vzniku a další existence Československého státu.

Jako další zbraň v rukou kritiků mohly sloužit i dobové projevy Tomáše Garrigua Masaryka, který o slovenském národě mimo jiné psal: „Slováci jsou Čechy, přesto, že

³⁵ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 45–46.

³⁶ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 60.

³⁷ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 80.

³⁸ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, [online, citováno 6. 11. 2013], dostupné z [www: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html](http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html).

³⁹ Zde nebyl myšlen jazyk ve filologickém slova smyslu, nýbrž jazyk ve smyslu právní konstrukce. Zákon stanovoval, že „československý jazyk má dvě znění,“ české a slovenské, která jsou si rovnoprávná. (J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 60.)

⁴⁰ Ludáci jsou stoupenci Slovenské ľudové strany (od roku 1925 Hlinkova slovenská ľudová strana), prosazovali autonomii Slovenska na základě takzvané suverenity slovenského národa. Ta spočívala v přesvědčení, že slovenský národ jakožto celek má právo rozhodovat o svém osudu na území, které obývá. (J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 11)

⁴¹ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 70.

užívají svého nářečí jakožto spisovného jazyka. Slováci usilují rovněž o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechami.⁴²

2. 5. Opuštění teorie čechoslovakismu

Teorie o jednom národě Čechů a Slováků vyplývaly z objektivistického pojetí národa, které jej chápe jako objektivně existující sociální, či dokonce biologický organismus s jasně určitelnými znaky. Ve skutečnosti je národ jen myšlený pojem, jehož pojetí se v různých zemích liší, a nelze ho tedy objektivně vymezit. Národ je naopak vymezen subjektivně jako skupina, se kterou její příslušníci cítí sounáležitost.⁴³ Z takového vymezení Jan Rychlík dále vyvozuje: „Toto subjektivistické pojetí národa, chápající tento sociální organismus jako kolektivní vědomí, činí diskuse podobné těm, které se vedly na počátku století a v meziválečném období bezpředmětnými, protože národ se stává národem tehdy, když se velká skupina lidí za národ skutečně považuje, a takto tomu v 19. století na Slovensku nepochybně bylo.“⁴⁴

Pojmy *československý národ* a *československý jazyk*, které byly ústavně zakotveny, se staly po celou dobu meziválečné existence státu předmětem mnohých sporů, avšak jakkoli byly nevhodně vybrané, kulturní rozvoj slovenského národa v praxi nijak neomezily.⁴⁵ Termín *československý* byl používán již v 19. století s účelem odlišit *český* v etnickém smyslu a *český* ve smyslu geografickém, což čeština na rozdíl od němčiny (*tschechisch/böhmisch*) nedokázala.⁴⁶ *Československý* tak znamenalo český v etnickém smyslu, vyjadřovalo tedy příslušnost k české jazykové skupině. Blízkost slov *československý* a *československý* pak umožňovala tato slova nenápadně zaměňovat a dostat termín do jazykového slovníku českých publicistů a politiků.⁴⁷

Jazykový zákon z února 1920 stanovil, že na územích původně uherských se mělo úřadovat „zpravidla slovensky“.⁴⁸ Je nutné podotknout, že na Slovensku úřadoval velký počet česky mluvících úředníků, nicméně lze říci, že se správa jazykově postupně poslovenšťovala. Důkazem může být spisový materiál okresních úřadů, kde ve třicátých

⁴² J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 41.

⁴³ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 70.

⁴⁴ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 70.

⁴⁵ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 72.

⁴⁶ J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 41.

⁴⁷ J. GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času*, s. 41.

⁴⁸ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 73.

letech již zcela převládá slovenština.⁴⁹ O žádné násilné čechizaci, kterou hrozili ľudáci, tedy nemohla být řeč.

Slováci přijali čechoslovakismus jen z praktických důvodů. Československý stát jim umožnil dotvořit se v moderní národ a vytvořit slovenskou administrativu, a proto mohli začít požadovat autonomii deklarovanou v Clevelandské a Pittsburské dohodě. V polovině třicátých let již byla slovenská veřejnost o otázce svébytnosti slovenského národa a jazyka rozhodnuta. Původní ideu jednotného československého národa na Slovensku v té době prosazovali již jen skalní čechoslovakisté (Ivan Dérer, Ivan Markovič), ale jejich názory již nenacházely ani ve společnosti ani v politické reprezentaci výraznou odezvu. Na tento posun reagovala vstřícně i česká veřejnost a politická reprezentace,⁵⁰ která se nejdříve obávala, že uznáním samostatnosti slovenského národa by chyběl již jen malý krůček k odtržení Slovenska.⁵¹

V září 1938 však sám prezident Beneš uznal svébytnost slovenského národa a každému mělo být ponecháno rozhodnutí, zda se cítí být Čechem, Slovákem či Čechoslovákem.⁵² Zákon o autonomii Slovenska bych schválen 22. listopadu 1938, slovenština byla prohlášena úředním jazykem Slovenské krajiny (oficiální název Slovenska), nicméně lidé české národnosti či instituce sídlící v Čechách či na Moravě mohli ve styku se slovenským úřady stále užívat češtiny, v praxi se tedy nic nezměnilo.⁵³

Jan Rychlík dále shrnuje „že formální deklarování jednotného československého národa a československého jazyka nemělo žádný negativní vliv na vývoj slovenského národa. Důvody k zakotvení obou pojmů byly jednak pragmatické, jednak se opíraly o starší představy o československé jednotě. V každém případě však zůstaly mrtvou literou bez jakéhokoliv praktického významu.“⁵⁴

Hlavním důvodem neúspěchu prosazení teorie čechoslovakismu byly obavy Slováků ze ztráty vlastní identity v silnější identitě české a nedostatek času, který meziválečné Československo v historii dostalo.⁵⁵ Neúspěch byl ale určen i nedostatkem

⁴⁹ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 74.

⁵⁰ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 76.

⁵¹ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 74.

⁵² J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 76.

⁵³ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 77.

⁵⁴ J. RYCHLÍK, *Teorie a praxe*, s. 77.

⁵⁵ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci*, s. 235.

základů, na kterých teorie stavěla. Jazyková blízkost nebyla pro cíl vytvoření idey společného národa dostatečně nosná a historický vývoj obou národů byl příliš odlišný.⁵⁶

⁵⁶ J. RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, s. 69.

3. České, slovenské a československé dějiny

Abychom mohli sledovat, jak se proměňovalo vnímání česko-slovenských vztahů v učebnicích dějepisu, musíme nejprve objasnit pozice české a slovenské historiografie, ze kterých tvůrci učebnic vycházeli. Za nejdůležitější je považován problém vymezení termínů českých, slovenských a československých dějin.

Jak bylo již zmíněno, historie, respektive její určitý výklad, se stala jednou ze základních opor čechoslovakismu. Proto se také otázka vymezení vztahu mezi českými, slovenskými a československými dějinami jeví po vzniku Československa jako důležitý problém, a to zejména ve společenské a politické sféře, která s výkladem těchto dějin pracuje pro své účely.⁵⁷ Společnostotvornou úlohu dějin popsal v úvodu Českého časopisu historického z prosince 1918 Jaroslav Goll: „Zápas za českou samostatnost vedly především české dějiny, neboť kdyby jich nebylo, byli bychom davem nemajícím vyššího povědomí sebe, lidem bez cíle a ideálu.“⁵⁸

3. 1. Historiografická východiska před vznikem ČSR

Česká historiografie si v období na počátku 20. století kladla za cíl hlavně „včlenění do rovnoprávného okruhu evropské kultury a zdůraznění domácí účasti na ní“.⁵⁹ Pozornost věnovali historikové především období státní expanze posledních Přemyslovců. Jako odkaz Palackého přebralo české dějepisectví i vnímání vrcholu českých dějin v době Karla IV., husitství a české reformace.⁶⁰ Po tomto vrcholném období nastala podle Palackého v českých dějinách sestupná tendence, jejíž směřování bylo definitivně zpečetěno porážkou stavovského povstání v bitvě na Bílé Hoře v roce 1620. Následovalo období úpadku a boje českého národa za obnovu českého státu. Vznik Československa v roce 1918 se jevil logickým výsledkem tohoto boje.⁶¹

Slovenská historiografie na počátku 20. století teprve hledala cestu k vytvoření samostatného národního příběhu. Stála před nejnepohodlnějším úkolem, přičemž nejdříve musela zaujmout postoj k uherským dějinám a hledat v nich podíl slovenského

⁵⁷ Ivan KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny: Problém či pseudoproblém?*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko – slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 11–18.

⁵⁸ František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 2009, s. 671.

⁵⁹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 673.

⁶⁰ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 673.

⁶¹ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 377.

dějinného vývoje. Pozice slovenského dějepisectví však byla až do roku 1918 silně oslabována. Slováci totiž museli čelit maďarizačnímu útlaku, který práci dějepisců značně ztěžoval. V roce 1875 byla zrušena Matice slovenská a zavírány byly i slovenské střední školy. Vysoké školy, archivy i muzea byly předány maďarské správě. Slovenské dějepisectví tak přišlo o téměř všechny platformy veřejného působení i vzdělávání nových generací vědců. Slovenská historická věda na přelomu tisíciletí vycházela ze situace existenčního boje národa a mezi její hlavní cíle patřila především obhajoba slovenského národa a jeho práva na existenci. Za tímto účelem byly zdůrazňovány i argumenty romantické nebo ty, které oslavovaly zásluhy Slováků o Uherský stát.⁶² Oddělením Slovenska od Uher však vznikla potřeba hledání vlastního vymezení v rámci uherských dějin a dokazování národní svébytnosti.⁶³

Ve 20. století existovaly dvě základní koncepce slovenských dějin. První, teritoriální přístup, uvedl František Víťazoslav Sasinek (1830–1914), profesor bohosloví v Banské Bystrici a jeden z nejvýraznějších představitelů Matice slovenské, jenž je také považován za zakladatele moderního slovenského dějepisectví. Jeho snahou bylo odůvodnit historické právo Slováků v Uhrách obrazem nejstarších slovenských dějin (plynoucích z pokračování Velkomoravské říše) a vyvrátit tak romantické tvrzení maďarské historiografie o původu, povaze a prioritě maďarského osídlení v Podunají a z ní plynoucí nárok na nadvládu nad slovanským obyvatelstvem.⁶⁴ Podle tohoto principu tvoří území, na kterém Slováci a jejich slovanští předci žijí již od 6. století, od svého počátku autonomní homogenní celek. Tato koncepce, převážně teritoriální, se tak částečně opírá i o národní princip.⁶⁵

Nacionální koncepci později představil Július Botto (1849–1928). Neměl odborné historické vzdělání a zřídka sahal k archivním pramenům, ale dovedl vhodně k popularizačním a národně politickým účelům čerpat z maďarské historické literatury, přizpůsobovat ji národním cílům a vybírat z ní látku týkající se slovenského života. Ve své práci se věnoval hlavně významným postavám slovenských dějin (jakými byli například: Jan Jiskra z Brandýsa, Jan Zápolský, Matúš Čák Trenčanský), ale i postavy maďarské (které povstaly proti Habsburkům (Štefan Bočkaj, František Rákoczy)).⁶⁶

⁶² F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 664.

⁶³ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

⁶⁴ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 345–348.

⁶⁵ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

⁶⁶ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 647.

Botto chápal dějiny Slováků jako dějiny výlučně slovenské, a tomu přizpůsobil i jejich interpretaci. Všímal si hlavně období Velké Moravy, a potom dále až událostí od poslední třetiny 18. století, tedy období první fáze slovenského národního obrození. V Bottově koncepci dominuje princip národní odlišnosti a specifičnosti.⁶⁷ Slovenské dějiny považuje za součást politických dějin uherských, od nichž se časem emancipovaly. O samostatných politických dějinách Slováků lze hovořit až od chvíle, kdy si vytyčili politický program.⁶⁸

Za zmínku stojí i třetí koncepce slovenských dějin, která se snaží popsat slovenské dějiny v rámci dějin maďarských. Samuel Czambel se svým podáním slovenských dějin vyslovuje pro slovenské a maďarské sblížení. Opírá se o starší teorii jihoslovanského původu Slováků a slovenštiny. Podle této teorie jsou Slováci jiného původu než Češi. Původně byli součástí jihoslovanské větve, teprve později, hlavně od dob husitských, podlehl slovenský jazyk vlivu češtiny. Dokázat Czambelovu koncepci bylo ovšem filologicky nemožné, a tak neměla mezi historiky valného ohlasu a sloužila spíše jako propagační nástroj maďarské politiky.⁶⁹

3. 2. Historiografie po vzniku ČSR. Koncept Československých dějin

Vznik novodobého českého státu přinesl českému a slovenskému dějepisectví nové možnosti a příznivé podmínky nového rozvoje. Rozpad Rakouska-Uherska měl samozřejmě dopad na názorovou orientaci historiografie, větší určitě na slovenskou, která musela opustit maďarský stát.⁷⁰

Vznik Československé republiky také přinesl politickou praxi a teorii o jednotném československém národě. Existence společného moderního státu nabádala hovořit o společných dějinách, zejména ve chvíli, kdy se tento stát nacházel v zahraničně politickém ohrožení.⁷¹ Čechoslovakistickou teorii tak bylo třeba prosazovat i v dějepisectví. V letech 1919–1938 se ve školách všech stupňů vyučovaly československé dějiny a nová československá identita se stala narativní konstrukcí.

Před rokem 1918 se žádné zmínky o termínu *československých dějin* nevyskytují. Slovenská, ovšem ani v té době pokročilejší česká historiografie tuto terminologii

⁶⁷ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

⁶⁸ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 378.

⁶⁹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 675.

⁷⁰ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 676.

⁷¹ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

neřeší, neboť k takovým úvahám nebyl důvod. Jako první termín použil František Kulháněk ve svých *Ludových dejinách*, které vyšly jako osvětová a školní příručka v roce 1920. Jak již rok jejich vzniku napovídá, koncept československých dějin v nich měl velmi jasné poslání ideově podpořit vznik nového státu. V této učebnici termín vyjadřoval pouze syntetické zpracování dějin Čechů a Slováků.⁷²

První pokus o teoretické zdůvodnění termínu *československých dějin* učinil v roce 1922 Václav Chaloupecký, profesor na katedře historie filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Vycházel ze studia uherských kronik 13. a 14. století, kde podle něj kronikáři považovali obyvatelstvo západního a středního Slovenska za české.⁷³ Ve své obhajobě tak vycházel z předpokladu existence jednoho národa.⁷⁴

Dalším obhájcem čechoslovakismu z řad historiků byl Kamil Krofta. Krofta dokazoval, že Slováci mají kulturně blíže k Čechům než k Maďarům. Podle Krofta Slováci, pokud se chtějí vyhnout nutnosti převzít dějiny uherské, musí přijmout české dějiny. Slovenské dějiny chápe pouze jako regionální odchylku od hlavního dějinného vývoje, který se odehrával v českých zemích.⁷⁵

Slovenské dějepisectví, které se po vzniku Československé republiky dostalo do nových státoprávních a společenskopolitických podmínek, se nadále profesionalizovalo, ale zároveň se opět octlo v roli slabšího partnera, který musí dokazovat svou životaschopnost a vůbec samotnou existenci.⁷⁶ Termín *československé dějiny* byl v rozporu s oběma výše zmíněnými koncepty slovenských dějin, a to hlavně z obsahového hlediska. Odmítavé stanovisko se nejprve objevilo v literárně historických a jazykovědných pracích, později i vědeckých textech Daniela Rapanta, který se stal vedoucí osobností slovenského dějepisectví.

Daniel Rapant, profesor československých dějin na Komenského univerzitě v Bratislavě, byl zastáncem úzké česko-slovenské spolupráce, ale koncepci jednotných československých dějin odmítal. Vycházel z exaktního vědeckého přístupu a přirozeného stavu obou národů, které měly do vzniku společného státu své autonomní dějiny, i když se k sobě mnohdy politicky i kulturně přiblížily. Rapant tak navázal na Bottovu národní koncepci, ale doplnil ji i o nová fakta. Na jedné straně připustil příbuznost českých a slovenských dějin, odmítl ale jejich umělou, neživotnou a

⁷² I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

⁷³ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 380.

⁷⁴ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 397.

⁷⁵ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 381.

⁷⁶ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

ahistorickou jednotu. Samostatnost slovenských dějin vymezil nejen vůči českým, ale i uherským dějinám.⁷⁷

Ľudáci, kteří požadovali autonomii, potřebovali zcela novou ideu samostatného slovenského státu. Nejvlivnější Ľudácký historik, František Hruškovský, vycházel ve svém výkladu z koncepce Františka Vítázoslava Sasinka. Dějiny Slováků chápal jako dějiny pokusů o vlastní emancipaci, které neskončily v roce 1918, ale až 1939, kdy byl po více než tisíci letech obnoven slovenský stát. Hruškovský nepopíral význam vzniku Československa, ale bral nový stát jen jako dočasné řešení, jednu z nutných etap slovenského vývoje. Tento mýtus přežíval v kruzích Ľudácké emigrace a částečně se na Slovensko vrátil po roce 1989.⁷⁸

3. 3. Proměna vnímání čechoslovakistické teorie po druhé světové válce

Poválečná republika oficiálně upustila od teorie jednotného československého národa, ústava z 9. května 1948 také zakotvovala existenci dvou národů. Komunistický režim si kladl za cíl vytvořit vlastní verzi národního příběhu, jenž by vycházel z marxistického pojetí historie. Subjektem dějin se místo národa staly třídy a národní boj byl nahrazen bojem třídním.⁷⁹

Existence československého státu však vytvářela potřebu syntézy českých a slovenských dějin na marxistickém základě. Za tímto účelem byla v roce 1952 pořádána konference. Nový výklad českých a slovenských dějin měl podobu paralelních příběhů bojů českého a slovenského lidu za národní a sociální svobodu, přičemž historické osudy obou národů se vzájemně proplétaly. Zdůraznění lidu jako politického subjektu umožnilo částečně opustit historické milníky a najít více styčných bodů v dějinách obou národů. Slovenské dějiny již nemusely být uměle vytrhávány z dějin uherských. V popředí marxisticky pojatých dějin stály Velkomoravská říše, husitství a národní obrození.⁸⁰

⁷⁷ I. KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny*, s. 11–18.

⁷⁸ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 384.

⁷⁹ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 387.

⁸⁰ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 387.

3. 4. Neúspěch československého národního příběhu

Žádný z pokusů o napsání kontinuálního společného československého národního příběhu se nezdařil.⁸¹ Žádná taková syntéza totiž ani není možná, neboť československé dějiny jsou důsledkem vzniku československého státu a před ním neexistovaly. Za tímto neúspěchem stál i odlišný přístup českých a slovenských historiků ke společným dějinám.

Čechoslovakismus předpokládal existenci československého národa, jehož dějiny trvají už více než tisíc let. Do československých dějin patří politické dějiny českého i slovenského etnika, které jsou vykládány paralelně, a to i ve chvílích, kdy žádné skutečné paralely neexistují. Tento přístup se však neosvědčil, protože vedl k tomu, že čeští historici zpracovávali dějiny způsobem, na který byli zvyklí z období předchozích, tedy zohledňovali slovenský vývoj, jen pokud se lišil od českého.⁸² Pro české historiky byly československé dějiny pokračováním dějin českých a Československo bylo vnímáno původní český stát rozšířený o nová území. Slovenský dějinný vývoj tak čeští historici zmiňují jen tehdy, pokud se liší od vůdčího českého. Slovenští historici naopak navázali na svou tradici a jejich hlavní snahou bylo vymezit se proti českým dějinám.⁸³

Máme-li shrnout spory o existenci československých dějin, pomůžeme si opět slovy Jana Rychlíka. „Československé dějiny existují, nikoli však v podobě, jakou se jim snažil vnutit čechoslovakismus. Jsou to dějiny československého státu, tedy dějiny časově uzavřené. Mají svůj počátek 28. října 1918 a konec 31. prosince 1992. Mají i svou prehistorii, a to v procesu vzniku Československa, před 28. říjnem jsou české a slovenské dějiny samostatné, s občasnými styčnými body. V období existence Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu, tedy od 14. března 1939 do 5. května 1945, jsou relativně samostatné, ale de iure je Československo stále reprezentováno exilovou vládou.“⁸⁴

⁸¹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 395.

⁸² Jan RYCHLÍK, *České, slovenské a československé dějiny – problém vzájemného vztahu v různých historických dobách*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko – slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 19–23.

⁸³ J. RYCHLÍK, *České, slovenské a československé dějiny*, s. 19–23.

⁸⁴ J. RYCHLÍK, *České, slovenské a československé dějiny*, s. 19–23.

4. Učebnice a školní dějepis

4. 1. Školní dějepis

Školní dějepis, respektive didaktika dějepisu, která se zabývá studiem teorie výuky dějepisu, stojí na pomezí historické vědy, pedagogiky a psychologie.⁸⁵ Hlavním úkolem této hraniční disciplíny je transformace poznatků historické vědy do vzdělávací soustavy.⁸⁶ K transformaci dochází částečným zjednodušením i posunutím *zorného úhlu*, pod nímž jsou dějiny nazírány.⁸⁷

Ke zjednodušování dochází proto, že školní dějepis není schopen obsáhnout celé dějiny, musí proto svou pozornost soustředit jen na některé vybrané události, procesy a jevy, a to na ty, které jsou považovány za podstatné, rozhodující a dějinně určující. Hlavním smyslem výuky historie na školách tedy není poznání toho, jak to skutečně bylo, ale potřeba akulturace dítěte či dospívajícího jedince do společnosti. Prostřednictvím historického vědomí, které dějepis zprostředkovává, se jedinec začleňuje do společnosti a vytváří si identitu. Didakticko-historická informace dějepisem předávaná má sloužit především orientaci v současnosti. Důležitou roli proto hraje nejen faktografický obsah, ale i složka etická a politická.⁸⁸

4. 2. Učebnice dějepisu

Z výše řečeného vyplývá, že dějepisná učebnice tvoří specifický typ historické literatury, který je primárně určen žákovi či studentovi. Tomu je uzpůsobena svým obsahem a strukturou.⁸⁹ Vytváří svébytný obraz historického dění a stává se tak důležitou součástí historiografie.⁹⁰

⁸⁵ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Manuál Encyklopedie českých dějin (příručka pro zpracovatele, heslář, vzorová hesla)*, Praha 2003, s. 324.

⁸⁶ Vratislav ČAPEK, *Didaktika dějepisu: celostátní učebnice pro studenty na pedagogických a filosofických fakultách. Díl 2, Výchovně vzdělávací proces v dějepis*, Praha 1988, s. 11.

⁸⁷ Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 125.

⁸⁸ Zdeněk BENEŠ, *Československé dějiny a dnešní školní dějepis*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Československá historická ročenka*, Brno 2000, s. 25–31.

⁸⁹ J. PÁNEK (ed.), *Manuál Encyklopedie českých dějin*, s. 324.

⁹⁰ Zdeněk BENEŠ, *Stereotyp a školní dějepis*, in: *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů. Sv. 1*, Ostrava 2000, s. 65–69.

Učebnice dějepisu, která je schvalována ministerstvem školství, funguje i jako státem udělená licence na zprostředkování tradice, a nutně se tak ocitá v blízkosti jistých politických a ideologických tlaků ze strany státu a jeho institucí. Viliam Kratochvíl o této skutečnosti dále píše: „Školní dějepis je jediným prostředkem systematického seznamování prakticky všech členů společnosti s historickou skutečností. Vždy je proto nutně politikem.“⁹¹

Učebnice je tedy třeba analyzovat zejména po stránce obsahové a jazykové. Již zmiňované zjednodušení poznatků historické vědy se ve školním dějepise projevuje ve formě vynechávek, opomenutí a simplifikací. Těmto se v učebnicích nelze kvůli didaktickým ohledům a různorodostem interpretací zcela vyhnout. Zdeněk Beneš rozeznává v dějepisných učebnicích dva druhy zjednodušení a to *bílá místa* a *černé díry*. Bílá místa definuje jako vynechávky v celku učiva, které jsou ze socio-kulturního hlediska považovány za natolik zásadní, že deformují (socio-kulturně očekávaný) obraz dějin. Černé díry naopak zaujímají natolik výrazné a významné místo, až pohlcují dějinné události, osobnosti, procesy a jevy, které se nacházejí v jejich časové či významové blízkosti. Takto pohlčeným událostem se pak věnuje méně pozornosti. Černé díry jsou protipólem bílých míst a obě kategorie jsou navzájem podmíněné.⁹²

České školní učebnice vycházely od poloviny 19. století ze zakládajícího pojmu národ.⁹³ Nacionální koncept školního dějepisu je dnes již překonaný, pro dějepisné texty 20. století byl však ve větší či menší míře určující. Do počátku devadesátých let 20. století byly české dějiny v učebnicích koncipovány jako dějiny Čechů, odehrávající se na území českých zemí, tvořících český, posléze československý stát. Tento stát byl státem Čechů, popř. Čechů a Slováků.⁹⁴ Jak se podařilo českým didaktikům vytvořit národní příběh Čechů a Slováků bude pojednáno v dalších kapitolách.

⁹¹ Viliam KRATOCHVÍL, *K niektorým aspektom tvorby učebnic dejepisu v Československu a súčasnosti*, in: Česko – slovenská historická ročenka, Brno 2000, s. 33.

⁹² Zdeněk BENEŠ, *Bílá místa a černé díry v učebnicích dějepisu*, in: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 42. běhu Letní školy slovanských studií*, Díl 2., Praha 1999, s. 208.

⁹³ Zdeněk BENEŠ, *Bílá místa a černé díry*, s. 209.

⁹⁴ Zdeněk BENEŠ, *Stereotyp a školní dějepis*, s. 67.

5. Husitství

Husitství je ve zkoumaných učebnicích jedním z hlavních témat, kde nacházíme výraznější snahu propojit české a slovenské dějiny. Ani v jedné se to však nedaří provést přesvědčivým způsobem. Ve výkladu převládá popis událostí v Čechách, slovenské propojení se daří jen zvýrazněním zcela okrajových událostí, především takzvaného *bratřického hnutí*.⁹⁵ Husitství je líčeno především jako hnutí národní (české), sociální, a až na třetím místě jako hnutí za náboženskou nápravu. V některých učebnicích je tato třetí rovina dokonce téměř zamlčena. Míra zmínek o česko-slovenských kontaktech se v různých učebnicích liší, nehledě na dobu vzniku.

5. 1. Pojetí husitství v prvorepublikových učebnicích

V učebnicích, které vznikly ještě před první světovou válkou, příliš velký důraz na slovenskou problematiku nenacházíme. V knize od autorů Bidla a Šusty se o Slovensku dočteme jen krátkou zmínku a to ještě pouze v souvislosti s působením husitství u jiných národů. „Husitství nalézalo značný ohlas nejen v bratrském Slovensku, nýbrž i jinde v Uhrách, zvláště v Sibiňsku mezi Maďary a Němci, ba i mezi pravoslavnými Rumuny; pod jeho vlivem zanikla na sklonku 15. století první překladová literatura rumunská. Také v Polsku a Charvátsku mělo husitství své přívržence, hlavně ve vrstvách nižších.“⁹⁶ V Pekařově učebnici sice nacházíme poznámku o působení Jana Jiskry z Brandýsa na Slovensku, ani Pekař však na tomto místě nijak zvlášť nepoukazuje na česko-slovenské kontakty.⁹⁷

Výraznější zdůraznění otázek víry v husitském hnutí nacházíme pouze v učebnicích prvorepublikových, u Jana Mlčocha se dočteme o „hnutí národa za nápravu v oblastech učení písma svatého, porušených mravů a společnosti“⁹⁸ u Josefa Peška o „boji za svobodu víry a za mravní očistu života křesťanského“.⁹⁹

⁹⁵ J. RYCHLÍK, *Československé dějiny*, s. 389.

⁹⁶ Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl druhý, Dějiny středního a nového věku do osvícenství. Třetí vydání, přepracované*, Praha 1935, s. 91.

⁹⁷ Josef PEKAŘ, *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol. 2.*, Praha 1937, s. 71.

⁹⁸ Jan MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z r. 1932. Díl II (Pro druhou třídu). Středověk*, Praha 1935, s. 88.

⁹⁹ Josef PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol: pro třetí třídu středních škol. III., Obrazy z dějin středověkých a novověkých od počátku XIV. do konce XVIII. století*, Praha 1933, s. 23.

Na druhém místě ve výkladu stojí sociální rovnost a boj za národní zrovnoprávnění. Josef Pešek píše o „vznešených myšlenkách rovnosti lidí a lásky k bližnímu (bratrství)“.¹⁰⁰ Národnímu a sociálnímu účelu slouží i postava Mistra Jana Husa. Jeho pravopisná reforma je vnímána jako krok motivovaný „národním uvědoměním“, který umožnil vytvoření „jednotného československého jazyka, který přetrval čtyři století“.¹⁰¹ Jan Hus také neváhal a „kde měl příležitost, vždy důrazně požadoval, aby Čechové nekazili mateřský jazyk německými slovy“.¹⁰² Sociální význam měla podle autorů Husova kázání v Betlémské kapli, kde Hus „horlil pro větší společenskou spravedlnost, zastává se utlačovaných“.¹⁰³

Za povšimnutí stojí i hodnocení role lidu v husitském hnutí, neboť v textech z doby po druhé světové válce bude lid hodnocen jako hlavní hybatel dění. V prvorepublikových učebnicích však není jeho role nijak idealizována, dokonce někteří autoři přiznávají i negativní aspekty lidové účasti v husitství. Ničivé akce jsou ale omlouvány nespravedlivými zákazy katolické církve. „Koncil neporozuměl hnutí v Čechách a dráždil lid zákazem přijímání z kalicha, které Hus schválil v kostnickém žaláři. Když byly kostely zavírány, mstil se lid na klášteřích a mniších. Kláštery zapaloval a mnichy usmrcoval.“¹⁰⁴ Stejně omluvy se dostává i Janu Žižkovi z Trocnova, kterého Mlčoch označuje za „hrdinu nejslavnějšího období českých dějin“. „Trpěl [Žižka] sice upalování mnichů, pálení chrámů a klášterů, ničení knih a soch. Ale všechny tyto smutné zjevy byly v náboženských válkách obvyklé. Stejnými prostředky bojovali i katolíci.“¹⁰⁵

Celkové posouzení husitství je dalším momentem, kde se autoři učebnic názorově často rozcházejí. Ve zkoumaných prvorepublikových textech je toto hodnocení spíše zdrženlivé. Mlčoch vnímá husitské hnutí jako neúspěšný pokus, který přinesl pouhé „zmenšení území státu, neuskutečnění náboženského převratu, zchudnutí církve a

¹⁰⁰ J. PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol: pro třetí třídu středních škol. III.*, s. 23.

¹⁰¹ Jaroslav PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, Praha 1935, s. 98.

¹⁰² J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z roku 1932. Díl II*, s. 88.

¹⁰³ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z roku 1932. Díl II*, s. 88.

¹⁰⁴ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z roku 1932. Díl II*, s. 89.

¹⁰⁵ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z roku 1932. Díl II*, s. 91.

zničení umění.“¹⁰⁶ Za jediný úspěch považuje „uskutečnění národnostního převratu“. „Jedině česká národnost vyšla z husitských válek posilněna. Němci byli totiž vypuzeni z měst, takže čeština se konečně octla na radnicích a v úřadech místo němčiny a latiny. Nabyla takové obliby, že se jí učili i Poláci. Na Slovensku jí šířili „bratříčci“, husitští bojovníci. Zůstala tam spisovnou řečí až do r. 1844.“¹⁰⁷ Tato zmínka o bratřickém hnutí, které „posílilo bratrské svazky Čechů a Slováků“¹⁰⁸ jsou spolu s činností Jana Jiskry z Brandýsa jedinými momenty, kterými se autoři prvorepublikových učebnic snaží propojit české a slovenské dění.

5. 2. Pojetí husitství v učebnicích v padesátých a šedesátých letech

V učebnicích z padesátých a šedesátých let je za nejdůležitější rovinu husitství považován třídní boj. Častá jsou v textu i slova typická pro marxistický slovník, autoři mluví o *pracujícím lidu*, *vykořisťovaných* a *vykořisťovatelech*. Jan Hus zůstává inspirativní osobou, zejména pro svůj prostý původ a učení. „Byl typickým příkladem chudého kněze, který se těžko probíjel na studiích a s nevolí pozoroval, jak se pyšná a rozmařilá církev úplně odvrací od původního Kristova učení a velebení chudoby.“¹⁰⁹ V učebnici Václava Husy se dokonce dočteme, že Jan Hus byl nejen jednou z největších postav našich národních dějin, „nýbrž i jednou z velikých osobností v dějinách všeho lidstva“.¹¹⁰

Hlavní význam husitství tkví podle autorů tohoto období v jeho revoluční tradici a sociálním charakteru. Role lidu je chápána jako rozhodující a jeho činnost jako jediná morálně správná. „Po prvé v našich dějinách vystoupily nejširší lidové vrstvy měst i venkova na jeviště ne jen jako bezmocně vykořisťovaní, nýbrž jako bojovníci, rozhodující činitel a i na chvíli pán země. Venkovská a městská chudina, která byla hnací silou revolučního hnutí, prolila nejvíc krve, avšak nemohla odstranit feudální

¹⁰⁶ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z r. 1932. Díl II*, s. 99.

¹⁰⁷ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebních osnov z r. 1932. Díl II*, s. 100.

¹⁰⁸ J. PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol: pro třetí třídu středních škol. III.*, s. 23.

¹⁰⁹ Jiří DOLEŽAL – Jan FILIP – Marie HUSOVÁ, *Československé dějiny pro 4. třídu gymnasií a vyšších odborných škol*, Praha 1950, s. 60.

¹¹⁰ Václav HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. I. část, (Do r. 1848)*, Praha 1959, s. 49.

vykořisťování.“¹¹¹ Měšťané jsou naopak vnímáni jako nespolehlivý spojenec chudiny, který využíval revoluční zápas jen pro své třídní zájmy. „V husitském hnutí se jasně projevila revolučnost lidu, sobectví a kolísavost měšťanstva a zrada šlechty.“¹¹²

Národnostní rovinně husitského hnutí se i v těchto učebnicích dostává značné pozornosti. Snahy autorů zdůraznit tuto rovinnu však poněkud kolidují s tezí o internacionálním charakteru husitské revoluce. „Odvolání na národní hrdost je patrné např. ve vyhlášení husitského programu, čtyř pražských artikulů: Bůh shlédl na své věrné Čechy a jim po prvé zjevil své boží pravdy. Tak byl mezinárodní charakter husitství doprovázen i mohutným rozmachem českého vlastenečství.“¹¹³ Důležitost je přikládána i vydání dekretu kutnohorského, především proto, že s pomocí byla univerzita „zbavena poručnickování cizinců a stala se od té chvíle skutečně českou.“¹¹⁴ I křižáci jsou vnímáni především jako cizinci nikoli jako katolíci. Boj proti nim je potom chápán jako boj za národ, nikoli za víru. Husa o husitství píše jako o „vlastenecké válce českého lidu“¹¹⁵, jinde se dočteme o proměně „třídního boje v celonárodní válku proti vetřelcům.“¹¹⁶

Husitské hnutí a lid jsou v závěru hodnoceni jako jakýsi morální vítěz nevyrovnaného boje. Husité sice mocně „otřáslí feudálním hospodářsko-spoločenským řádem“, ale nedokázali jej vyvrátit. Důležitým momentem je i zdůraznění kontinuity revolučních myšlenek. „Feudální vykořisťovatelské třídy obnovily svou nadvládu nad pracujícími masami, ale husitské nadšení pro opravný program bylo povzbuzením všem, kteří se průběhem našich dějin bouřili proti útisku a vykořisťování.“ Dochází zde i k úplnému přivlastnění husitských myšlenek pro ideovou stranu autorů. „Pokrokové síly se průběhem našich dějin hlásily k Husovi, zatímco reakce vždy špinila jeho památku a hlavně znevažovala vyvrcholení Husova odkazu, husitské revoluční hnutí.“¹¹⁷ Dále potom u Václava Husy: „Na husitské tradice navazovalo od svých počátků naše revoluční dělnické hnutí a vysoko je vyzvedla Komunistická strana Československa.“¹¹⁸

¹¹¹ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 74.

¹¹² J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 74.

¹¹³ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 74.

¹¹⁴ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 62.

¹¹⁵ V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část*, s. 61.

¹¹⁶ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 63.

¹¹⁷ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 62.

¹¹⁸ V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část*, s. 61.

U autorů Doležala, Filipa a Husové je v závěru vychvalován i kulturně-lidový charakter husitství. Tento výklad kontrastuje s hodnocením Jana Mlčocha. Ten sice husitské plenění klášterů a kostelů ospravedlňoval, ale nezamlčoval. „Zlidovění kultury bylo trnem v očích feudálům a církevní hodnostářům, kteří proto zveličovali spoušť, připisovali ji husitům a vinili je i z kulturního barbarství. Avšak zachované zlomky např. táborských literárních památek mluví o pravém opaku. A ani ve výtvarném umění nepřineslo husitství a zvláště táborské obrazoborectví takovou zkázu, jak tvrdili odpůrci husitů. Známe například krásně zdobenou bibli takzvanou padařovskou, malovanou pro táborského hejtmána selského původu, jež sama stačí usvědčit odpůrce husitství ze lži.“¹¹⁹

Zatímco v učebnici autorů Doležalové, Filipa a Husové není o vlivech husitského hnutí na Slovensku žádná zmínka (oproti tomu jsou zmíněna lidová povstání ve Francii a Polsku), v další zkoumané učebnici je naopak Slovensku věnovaná samostatná kapitola. Popisovány jsou zde spanilé jízdy na Slovensko, při kterých husité získávali spojence mezi venkovským lidem, městskou chudinou a řemeslníky. Tyto jízdy a husitské hnutí celkově „sblížily Čechy a Slováky jako nikdy předtím.“¹²⁰ Samostatná kapitola je věnovaná i bratřickému hnutí a postavě Jana Jiskry z Brandýsa.¹²¹

5. 3. Pojetí husitství v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech

Nazírání husitství jako především třídního boje se nemění ani v letech sedmdesátých a osmdesátých. Ve zkoumaném textu autorů Dohnala, Balcara a Jílka je husitství nejdříve odděleno jako český problém, který neměl na Slovensku ani na Moravě výrazný dopad. „Husité podnikli proti nim několik výprav. Jejich výsledkem byly stále posádky husitských bojovníků v některých slovenských městech a hradech. Na rozdíl od Čech se však k husitskému hnutí nepřidávali ani drobní šlechtici, ani řemeslníci ve městech. Jen chudina a poddaní podporovali husitské posádky. První nápor husitů na Slovensko nenašel potřebný ohlas.“¹²²

I v tomto textu však nacházíme snahu propojit české a slovenské dějiny prostřednictvím bratřičků. „Bratřičci, jak je nazývali obyvatelé slovenských krajů,

¹¹⁹ J. DOLEŽAL – J. FILIP – M. HUSOVÁ, *Československé dějiny*, s. 75.

¹²⁰ Alois SOSÍK – Vojtěch VRABEC, *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha 1962, s. 131.

¹²¹ A. SOSÍK – V. VRABEC, *Dějepis pro 7. ročník*, s. 142.

¹²² Miloň DOHNAL – Luboš BALCAR – Tomáš JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník experimentálních škol*, Praha 1976, s. 26.

přinesli na Slovensko nové myšlenky o uspořádání společnosti. Mluvili jazykem podobným slovenštině a vyjadřovali tužby poddaných a chudiny. Husitští hejtmané rozdělovali chudině a poddaným majetek a půdu církve i bohatých měšťanů a šlechty. Tehdy došlo k velikému sblížení Čechů a Slováků, zvláště na středním a východním Slovensku.¹²³

Propojení českého a slovenského dění se snaží autoři najít také v sociální situaci. „Husitské působení na Slovensku velmi sblížilo Čechy a Slováky, protože šlechta, bohatí měšťané i církevní hodnostáři v našich zemích byli většinou cizinci. Husitské revoluční hnutí bylo v 15. století – v době vrcholného feudalismu – největším protifeudálním třídním zápasem poddaných a chudiny proti vykořisťování. Probíhalo od roku 1415 do roku 1434 v Čechách, později i na Slovensku v oblastech ovládaných bratříčky.“¹²⁴

V zajímavém kontrastu k obsahu kapitoly, který reprezentuje výrazně český charakter husitství (kromě důrazu na bratřické hnutí, které jsme již v úvodu kapitoly označili jako pro husitství marginální), stojí závěrečný oddíl *Co si zapamatujeme*, kde se dočteme především o oddílech Jana Jiskry z Brandýsa a jejich působení na Slovensku.

Ve všech zkoumaných učebnicích nacházíme v kapitole o husitství důraz na husitskou tradici v českých dějinách, ať už je to důraz na kontinuitu kulturní (česko-slovenskou) nebo revolučně-lidovou. Spíše než se snahou zprostředkovat identitu česko-slovenskou, se však setkáváme s tendencí přiblížit žákům husitství skrze sociální rovinu. Výrazná je postava Jana Husa, který jako inspirativní jedinec bojuje proti nepravosti. Důležitým momentem je i marginalizace negativních aspektů husitství (ničení klášterů) a náboženských otázek.

¹²³ M. DOHNAL – L. BALCAR – T. JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník*, s. 27.

¹²⁴ M. DOHNAL – L. BALCAR – T. JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník*, s. 28.

6. Národní obrození

Národní obrození je další etapou českých a slovenských dějin, kde se rozdílné osy českého a slovenského vývoje protínají. Čeští a slovenští vzdělanci byli v této době v čilém kontaktu a navzájem se inspirovali. V učebnicích se tato skutečnost silně promítla a na období národního obrození je ve všech kladen silný důraz. Učebnice se ovšem liší poměrem informací o Slovensku, v některých je obrození na Slovensku věnována samostatná kapitola, v jiných se o Slovensku vůbec nedočteme. V této kapitole si tedy budeme zejména všimnout, kolik pozornosti je slovenské kultuře věnováno. Důležitým momentem slovenského obrození je tzv. Štúrova jazyková odlika, jejíž vnímání je v učebnicích velmi proměnlivé. Silné je ve většině učebnic také protiněmecké a protimaďarské ladění a propojení husitské tradice s národním obrozením.

6. 1. Národní obrození v prvorepublikových učebnicích

V učebnicích, které vznikly před první světovou válkou, ale používaly se ještě v první republice, nenajdeme o Slovensku příliš mnoho zmínek ani v souvislosti s národním obrozením. V knize autorů Bidla a Šusty není Slovensko v souvislosti s národním obrozením zmiňováno vůbec, naopak se mluví o národním probuzení Slovinců a Chorvatů, tedy slovanských národů, žijících v habsburské monarchii.¹²⁵ V Pekařově učebnici se podrobně dočteme pouze o obrození českého národa, Slovensko je však zmiňováno pro svůj velký význam pro české národní hnutí: „Okolnost, že přední budovatelé novodobého českého vědomí národního vyšli ze SLOVENSKA, ukazuje veliký význam jeho ve vývoji kulturního života československého.“¹²⁶ Štúrovu jazykovou odluku vnímá Pekař čistě politicky, jako nutnost, kterou bylo nutné učinit proti maďarizaci. „Štúr tak chtěl sjednotit k jednotné práci národní katolíky i evangelíky, a zejména učiniti lidu přístupnější slovo politického vzdělání a povzbuzení. Bylo zajisté vidno, že nastává těžký boj s Maďary o slovenskou budoucnost.“¹²⁷

¹²⁵ Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí, Dějiny nového věku od roku 1648*, Praha 1933, s. 114.

¹²⁶ J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 158.

¹²⁷ J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 159.

V učebnicích, které vznikly až po první světové válce, se již výklad proměňuje a Slovensko získává v učebnicích mnohem větší prostor. Ani zde se však nedaří líčit české a slovenské dějiny rovnocenně a učebnice mají výrazně čechocentrický charakter.

V knize Jana Mlčocha se o druhé polovině 18. století pojednává v kapitole *Zápas Čechoslováků. 31. Probuzení národa. Buditelé*, nicméně o českém a slovenském národním obrození je v rozporu s nadpisem pojednáváno odděleně. Za povšimnutí stojí i použití termínu *Čechoslováci*, které pro dobu národního obrození nemá žádné opodstatnění. Vedle českého obrození se o slovenském mluví v samostatném odkazu *Slováci buditelé*, ve kterém autor oslavuje Jana Kollára a vyslovuje politování nad jazykovou odlukou Slováků: „Ze Slovenských buditelů jest nejvýznačnější básník Slávy dcery Jan Kollár. Stal se křisitelem národa a horlivým pěstitelem svornosti a vzájemnosti Slovanů. Marná však byla jeho varovná slova: Slováci se přece odtrhli vlastním spisovným jazykem od Čechů“.¹²⁸

Vyvrcholení národního obrození, rok 1848, je popsáno v kapitole s opět čechoslovakistickým názvem *Státoprávní zápas Čechoslováků r. 1848*. V dalším textu se však opět o Čechoslovácích nepíše a výklad je zaměřen pouze na český vývoj. Autorovi se ani nemohlo podařit propojit české a slovenské dějiny, protože politické programy obou národů byly odlišné. „Čeští buditelé vznítily v probuzeném národě krásný cíl – samostatnost českého národa v habsburské říši. Ale český stát měl mocné nepřátele: vládu, Němce, Maďary a Prusko. Vláda dopomáhala k poněmčování Slovanů, Maďaři měli obavy z obnoveného českého státu. Báli se, že by jim překážel v pomadžování Slováků. Pruský kancléř Bismarck viděl v českém státě překážku německého plánu po světovládě.“¹²⁹ V citovaném textu lze sledovat další výrazný rys učebnic, zejména z období první republiky, a to silné protiněmecké a protimaďarské zaměření. Jako nepřátelé zde ale nejsou vnímáni jen Němci a Maďaři, ale celá vládnoucí dynastie a vláda.

S termínem Čechoslováci se setkáváme i v učebnici Paurově, kde je řeč o buditelích československého národa a československých vzdělaných. Slovenskému obrození se však autor příliš dopodrobna nevěnuje a ze slovenských obrozenců zmiňuje pouze Jana Kollára a Pavla Josefa Šafaříka.¹³⁰ Jazykovou odluku vnímá Paur

¹²⁸ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy, Díl III (Pro třetí třídu)*, s. 75.

¹²⁹ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy, Díl III (Pro třetí třídu)*, s. 75.

¹³⁰ J. PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, s. 86.

s politováním, ovšem jako historickou nutnost pro boj proti maďarizaci. Štúr nechtěl „oddělití Slováky od Čechů“ a spousta „vynikajících Slováků se proti tomu vyslovila“.¹³¹ Kapitola je uzavřena apelem na hrdost československého národa. Paur však na rozdíl od Mlčocha vnímá československý národ politicky, nikoli etnicky, a přiznává oběma národům kulturní jedinečnost. „Nutnost jednoty československého národa nebyla nikdy zapomenuta a projevuje se silněji a silněji v samostatném státě. Sami o sobě byli by Čechové a Slováci odsouzeni k malosti, ale spojení budou národem silným, který nejen svou kulturou, nýbrž i počtem znemožní návrat poroby. Tato jednota neznamená zánik zděděného svérázu Čechů a Slováků.“¹³²

V učebnici autorů Štorcha a Čondla se setkáváme se snahou propojit husitskou tradici s tendencemi národního obrození. „Národní vědomí, mohutně rozkvetlé v dobách husitských a posílené hnutím českobratrským, nedalo se úplně udusiti ani strastmi doby pobělohorské, ani germanizací doby absolutistické. Všeobecný úpadek vzdělanosti v *době temna* působil ovšem na oslabení národního citu, neboť nevědomý člověk nemá národního vědomí.“¹³³

I zde je vláda líčena jako nepřítel českého národa, mluví se zde o protičeské¹³⁴, později dokonce zpátečnické vládě, která Čechům nepřála: „Zpátečnická vláda habsburské monarchie nepřála vlasteneckým snahám svých národů, podezírala je z myšlenek protistátních. České knihy byly zabavovány, čeština byla ze škol opět vyloučena a uvědomělí Čechové byli malicherně pronásledováni policií. Zejména byly stíhány projevy slovanského sbratřování a vzájemnosti. Za Rakouska nebylo trpěno, ani abychom se hlásili k svým nejbližším bratrům Slovákům.“¹³⁵

Štúrova odlika je vnímána jako „roztržení československé literární jednoty“ a opět jako historická nutnost, protože Štúr doufal, „že písemnou slovenštinou sjednotí všechny Slováky a že odmítnutím spisovné češtiny si nakloní Maďary. Štúrovy naděje se nesplnily, avšak literární slovenština již zůstala. Od té doby má náš národ dva spisovné jazyky.“¹³⁶ Jazyková otázka byla v době vzniku republiky často diskutovaným problémem, a proto i jejímu výkladu v učebnicích je třeba věnovat pozornost. Shrnutí

¹³¹ J. PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, s. 91.

¹³² J. PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, s. 91.

¹³³ Eduard ŠTORCH – Karel ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý, Pro druhou třídu měšťanských škol*, Praha 1948, s. 103.

¹³⁴ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 105.

¹³⁵ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 108.

¹³⁶ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 107.

jazykové odluky v poslední citované větě je velmi zkratkovitě, ale přímo odpovídá potřebám čechoslovakismu.

Česko-slovenská vzájemnost je v textu dále podporována: „Slováci byli vydáni v ruce Maďarů. Roku 1840 byla vyhlášena v celých Uhrách maďarština řečí úřední. Slováci neměli ani jediného gymnasia. Bylo nebezpečí, že bude celé Slovensko časem pomadžarštěno. Na štěstí nikdy nebyly přervány vzájemné styky Čechů se Slováky, a to dodávalo oběma částem národa síly v nejtěžších dobách.“¹³⁷ Rakousko-maďarská vláda je opět náznakově popisována jako utlačovatel, který brání přirozenému právu obou slovanských národů, resp. jednoho národa se dvěma spisovnými jazyky. V této době útlaku se však oba národy vzájemně podporovaly a posilovaly.

Kapitola o národním obrození je u Čondla a Štorcha zakončena glorifikací činnosti vzdělavců a silou národa, který se „obrodil vlastní silou, vzděláním a živou myšlenkou mravní (humanitní), po předcích zděděnou.“¹³⁸ Vyvrcholením slovenského důrazu je úkol pod kapitolou: „Přečti slovenskou knížku!“¹³⁹

6. 2. Národní obrození v učebnicích v padesátých a šedesátých letech

V učebnici od autorů Fidrmuce a Lomského nacházíme velký důraz na „národní a jazykovou jednotu Čechů a Slováků“ a na výrazný „slovenský přínos ke společnému obrození“.¹⁴⁰ Tomuto účelu slouží i fakt, že Štúrova jazyková odluka zde není vůbec zmíněna. V dalším výkladu však nenacházíme žádný podrobný popis průběhu slovenského obrození.

K česko-slovenské problematice je zde přistupováno s větším odstupem než v textech předchozích. O národnostních poměrech v Rakousku (resp. Rakousku-Uhersku) se pojednává, aniž by bylo užito zájmen *my* a *náš*, jak tomu bylo v některých textech prvorepublikových. Tuto skutečnost můžeme ukázat na příkladu textu o tzv. punktacích z roku 1890: „Čechy měly být rozděleny v část německou a česko-německou, kde se ve vnějším úřadování mělo užívat jazyka českého, ale ve vnitřním měla zůstat němčina: Češi v svém domově měli být občany druhého řádu.“¹⁴¹ Další zajímavou skutečností je, že v následujícím výkladu se nejdříve nepřipomíná

¹³⁷ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 109.

¹³⁸ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 109.

¹³⁹ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý*, s. 109.

¹⁴⁰ Oldřich FIDRMUC – Filip LOMSKÝ, *Učební texty pro všeobecný dějepis: Od osvícenství po přítomnost. Pro sedmou třídu, sešit 1*, Praha 1948, s. 41.

¹⁴¹ O. FIDRMUC – F. LOMSKÝ, *Učební texty pro všeobecný dějepis: Od osvícenství po přítomnost*, s. 41.

Slovensko, nýbrž vývoj polský. O slovenském vývoji je pojednáváno později, opět se značnou distancí a pouze v rámci výkladu o situaci národnostních menšin v Uhrách. Vedle Slováků jsou tedy zmíněni i Rusíni a Rumuni a slovenský výklad tak zdánlivě upadá do pozadí jen jako jeden z ostatních slovanských národů.

Zajímavé je také vysvětlení termínů, které v žádné jiné učebnici nenacházíme. „Slovo Čechoslovan, českoslovanský bylo protikladem pojmu Čechoněmec, českoněmecký; označovali se tak dvojí obyvatelé Čech a českých zemí: teritoriální Čechové národnosti slovanské (Češi jazykem) a teritoriální Čechové národnosti německé. Tu a tam se slovo to drží podnes.“¹⁴²

V dalších učebnicích, které byly již sepsány pro potřeby nového státu a politického režimu, je patrný vliv socialistické ideologie a národní obrození je zde často spojováno s počátky dělnického hnutí. V knize *Dějiny nové doby* tak najdeme kapitolu *Národní obrození a počátky dělnického hnutí u nás. Počátky kapitalismu a národní obrození*.

Důraz sociální a třídní národní motivaci mírně vytlačuje, čteme o „třídním boji nastupující české buržoasie“, který sice probíhal zprvu převážně ve formě národnostní, ale toto „národní uvědomění“ bylo „typickou počáteční formou třídního uvědomění buržoasie“¹⁴³ V jiném textu se dočteme o „rakousko-německých a maďarských vykořisťovatelských třídách, které udržovaly český a slovenský lid v porobě, vykořisťovaly převážnou část poddaných a dělníků a ovládaly i státní správu“.¹⁴⁴

Nejvýznamnější role je stejně jako v období husitství připisována lidu, i zde autoři zdůrazňují jeho utlačovanou pozici. „Na úkor české třídy měšťanské sílí hospodářsky buržoasie německá. Jádrem českého živlu zůstává poddaný lid, vykořisťovaný krutou robotní povinností.“¹⁴⁵ Také díky lidu se národní hnutí stalo „mocnou, společensky pokrokovou silou a zahájilo nové velké období českých národních dějin“.¹⁴⁶ Úloha lidových vrstev je dále vykreslena na příkladu Jiráskova díla. „Jirásek nám konkrétně ukázal, jak náš lid – a nikoli jen jednotliví buditelé a obrozenecké ideje – byl skutečným

¹⁴² O. FIDRMUC – F. LOMSKÝ, *Učební texty pro všeobecný dějepis: Od osvícenství po přítomnost*, s. 240.

¹⁴³ Václav ŠEDA – Jaroslav VÁVRA, *Dějiny nové doby. Učební text pro II. ročník vyšších odborných škol*, Praha 1952, s. 35.

¹⁴⁴ V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část, (Do r. 1848)*, s. 113.

¹⁴⁵ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 32

¹⁴⁶ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 33.

nositelem národně osvobozenecých tradic, uchovatelem řeči a národního vědomí, hlavní silou v obrozeneckém hnutí.¹⁴⁷

Dále je v textu citován projev prezidenta Klementa Gottwalda z listopadu 1948: „doba husitská a obrozenecká tvoří nejsvětější stránky našich dějin a je nám příkladem. Následníky a odchovanci tradic pobělohorských byli mnichované, kolaboranti a zrádci. Naši bojovníci za svobodu proti německým okupantům šli stopou Tábora. V tradicích Tábora a národního obrození budujeme i náš nový stát.“¹⁴⁸ V citovaném textu je opět zmíněno propojení myšlenek vrcholných období českých dějin a návaznost nového státu pod vedením komunistické strany na tuto tradici. Propojení národní a dělnické myšlenky je nejvýstižněji vyjádřeno ve shrnující poznámce na okraji textu: „Lid hlavní silou obrozeneckého hnutí“.¹⁴⁹

V pozadí výkladu však nezůstává ani slovanská vzájemnost. Podle Václava Husy opíral selský lid své češství nejen o husitské revoluční tradice (které udržovaly vědomí odboje proti sociálnímu útisku), ale i o pospolitost řeči a myšlenku slovanské vzájemnosti. Podle Husy české a slovenské národní hnutí podporovala morálně především skutečnost, že „Češi a Slováci nejsou ve svém boji osamoceni, nýbrž „že mohou nalézt pomoc u ostatních slovanských národů, zvláště u velikého národa ruského“.¹⁵⁰ Tento argument je podpořen zmínkou o pobytu ruské Suvorovovy armády, která podle autorů přispěla k vědomí slovanské sounáležitosti. „K tomu přispěli sami Rusové, slavná Suvorovova armáda, která roku 1799 přitáhla na Moravu a do Čech. Náš lid nesmírně posílilo poznání, že není sám, že tu jsou ještě druzí jemu blízcí slovanští bratři, a že to jsou synové ne porobeného národa, jako on sám byl, ale velkého a mocného národa ruského, jehož armáda byla nejpřednější, nejsilnější tehdy v Evropě.“¹⁵¹

Z konkrétních projevů národního hnutí jsou zmiňovány vědecké společnosti, které vznikaly v Bratislavě, Banské Bystrici a Trnavě,¹⁵² zřizování stolic českého jazyka a literatury v Praze, Olomouci i Bratislavě, vydávání novin, divadelní hry, činnost Václava Klimenta Klicpery a Josefa Kajetána Tyla. Tylovi je pak věnován samostatný odstavec a citace textu Zdenka Nejedlého: „Jeho Kutnohorští havíři, tragedie

¹⁴⁷ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 34.

¹⁴⁸ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 33.

¹⁴⁹ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 33.

¹⁵⁰ V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část, (Do r. 1848)*, s. 116.

¹⁵¹ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 34.

¹⁵² V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část, (Do r. 1848)*, s. 117.

vykořisťovaných horníků ze 16. století, patří dodnes mezi naše díla nejkrásnější a nejvíce spjatá s našimi soudobými socialistickými ideály. Rok před vydáním Komunistického manifestu poukázal J. K. Tyl svým dramatem na touž společenskou sílu, kterou Marx a Engels určili jako hybnou páku vývoje.“¹⁵³

Jazyková odluka je již vnímána zcela odlišně a čechoslovakismus v pravém slova smyslu se již zcela vytrácí. O Slovácích je psáno jako o *svébytném národu*: „Také Ľudovít Štúr, politický vůdce slovenské buržoasie, pochopil, že podmínkou existence novodobého národa je společný spisovný jazyk. Lidovou mluvu středního Slovenska povýšil proto na spisovný jazyk slovenský (roku 1844–1845). K rozštěpení kultury na českou a německou v českých zemích tak přibývá literární osamocení Slováků, jež přesáhlo i do jiných oborů veřejného života a položilo základy k existenci svébytného národa slovenského.“¹⁵⁴ Vznik novodobé slovenštiny je vnímán převážně pozitivně, jako „dovršení vývoje Slováků ve svébytnou národní pospolitost“ neboť „osobitý spisovný jazyk posílil slovenské národní uvědomění, jehož bylo třeba v boji proti rostoucímu odnárodňovacímu náporu maďarských vykořisťovatelských tříd“. Štúrova jazyková odluka je vnímána jako základ potřebný pro „společný boj českého a slovenského národa za národní i sociální osvobození.“¹⁵⁵

6. 3. Národní obrození v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech

Učebnice *Dějepis pro šestý ročník experimentálních škol* je výrazným příkladem pokusu o propojení českých a slovenských dějin. Již z názvů tematických celků lze toto pozorovat: *Čechy a Slovensko v 15. století po husitském revolučním hnutí, Čechy a Slovensko v 16. století - renesanční kultura, Národní obrození Čechů a Slováků*. Národní obrození je v této učebnici opět chápáno jako *naše*. Kulturní vývoj je úzce propojen s hospodářským vývojem. Popisu hospodářské situace v českých a uherských zemích je vyhrazen prostor v úvodu kapitoly. Zde jsou zmiňovány i poddanské poměry na Slovensku a východoslovenské povstání.

Konkrétní projevy českého a slovenského obrození jsou pojednávány zvlášť. Slovenský vývoj je vnímán jako autonomní, který byl ale českou skutečností

¹⁵³ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 35.

¹⁵⁴ V. ŠEDA – J. VÁVRA, *Dějiny nové doby*, s. 35.

¹⁵⁵ V. HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část (Do roku 1848)*, s. 120.

povzbuzen: „Veliký význam pro rozvoj národního hnutí na Slovensku měla spolupráce mezi českými a slovenskými buditeli, která vycházela z myšlenky slovanské vzájemnosti. Od konce 18. století se začaly prohlubovat písemné i osobní styky mezi obrozenci obou národů. Na Slovensku byly rozšiřovány české knihy vydávané Krameriovou Českou expedicí a v Čechách se seznamovali s vlasteneckými spisy slovenských buditelů. Bratrská a nezištná spolupráce posilovala národní hnutí obou národů.¹⁵⁶ Národní vzájemnost naznačují i *úkoly k práci a přemýšlení*: „Čím se lišil vývoj národního života Čechů a Slováků v období feudalismu? Čím se projevovala vzájemnost Čechů a Slováků a kdo byl jejím propagátorem? O jazykové odluce se autoři vyjadřují, ale bez jakéhokoliv hodnocení.“¹⁵⁷

V celkovém pohledu na výklad národního obrození lze shrnout, že mezi učebnicemi z období před druhou světovou válkou a učebnicemi poválečnými lze pozorovat ideologický posun v nahlížení národního obrození. V učebnicích z období první republiky nebo v těch, které vyšly bezprostředně po konci druhé světové války, je kladen důraz na propojení husitské tradice a národního obrození. Oproti tomu v učebnicích z padesátých, šedesátých a sedmdesátých let je důraz kladen na souvislost dělnického hnutí s národním.

Ve zkoumaných textech se čechoslovakistické tendence se objevují v menším měřítku než u tématu vzniku Československa či husitství. Vnímání Čechů a Slováků jako jednoho národa je autorům komplikováno jazykovou odlukou a odlišností politických programů v revolučním roce 1848. Národní obrození jsou tak ve většině učebnic líčena sice paralelně, jako hnutí, která se navzájem silně ovlivňovala, ale za tento rámeček většina výkladů necílí.

¹⁵⁶ M. DOHNAL – L. BALCAR – T. JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník*, s. 148.

¹⁵⁷ M. DOHNAL – L. BALCAR – T. JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník*, s. 148.

7. Vznik Československa

Nejsilněji se čechoslovakismus logicky projevuje v kapitolách o vzniku Československé republiky. Výrazná je v těchto kapitolách orientace autorů učebnic především na české dění a tendence nahradit termín *československý* termínem *český*. Elisabeth Bakke k tomu dodává, že „učebnice zprostředkovávaly jednoznačně českou identitu, kdy Češi představovali *my skupinu*, do které nebyli Slováci zahrnuti.“¹⁵⁸

Sledováním učebnic chronologicky podle data jejich vzniku lze sledovat i proměnu vnímání tématu vzniku Československé republiky a režimu takzvané první republiky. V učebnicích, které vyšly před druhou světovou válkou, lze sledovat výrazně kladné hodnocení, ve výkladu je důraz kladen hlavně na osobnosti československého státu, nejvíce pak na Tomáše Garrigue Masaryka a na demokratické hodnoty. O těchto učebnicích lze také jako o jediných prohlásit, že jsou mírně čechoslovakistické, neboť pracují s termíny *československý*, *českoslovanský*, *český* a *slovanský*, které libovolně zaměňují.

Po druhé světové válce se v učebnicích objevují mírně protiněmecké náznaky, které ale brzy ustupují, neboť učebnice vydané po roce 1948 se soustřeďují na vymezování se vůči režimu a osobnostem první republiky. V těchto učebnicích již Češi a Slováci v jeden národ spojování nejsou, ačkoli i tam je kladen důraz na společné styčné body v dějinách. V textech z padesátých a sedmdesátých let je příkládán význam spíše třídním než národním motivům jednání a také vlivu dění v Sovětském svazu na československé dějiny.

7. 1. Vznik Československa v prvorepublikových učebnicích

V Pekařově učebnici čteme opět především o Češích, o situaci na české politické scéně a v zahraničním odboji. Zmíněn je manifest českých spisovatelů, který výrazně ovlivnil postoj českých poslanců, vyjádřený v prohlášení na zasedání říšské rady 30. května 1917. Pekař však chápe nově vznikající stát jako stát český. Slovensko se sice vyjádřilo k připojení se k novému státu, ten měl ale vycházet z historického a přirozeného práva Čechů. „Prohlášení, jež žádalo pro český stát i Slovensko, vycházelo především z práva přirozeného, ale spojilo je s odkazem na nezadatelná práva historická.“¹⁵⁹ Že Pekař

¹⁵⁸ E. BAKKE, *Čechoslovakismus v školských učebnicích*, s. 233–252.

¹⁵⁹ J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 220.

vnímá nový stát jako stát český, dokládá i tučný titulek, který hlásí, že se dále dočteme o „vyhlášení české samostatnosti“.

V dalších prvorepublikových učebnicích je vznik Československa shodně s Pekařem líčen velmi pozitivně, nejvíce je zde oslavován konec rakouské nadvlády. Opěvovány jsou klíčové osobnosti Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Edvard Beneš a také hrdinná činnost legií. V učebnicích autorů Mlčocha, Čondla a Štorcha se tak setkáváme s podrobnými medailonky Tomáše Garrigue Masaryka, „učitele a vůdce národa před světovou válkou“¹⁶⁰, který „rozbil Rakousko a osvobodil československý národ“ a byl „nejoblíbenějším profesorem, vždy se zastával pravdy a spravedlnosti, rozhodně vystupoval proti falši a nepoctivosti a vždy věřil, že pravda zvítězí“.¹⁶¹ Důležitost osoby Masaryka se v Mlčochově učebnici odráží i v cvičebních otázkách pod textem: „Povězte něco z Masarykova mládí! Vystihněte hlavní rysy Masarykovy povahy! Jest ve vašem okolí Masarykův pomník? Zazpívejte píseň: Teče voda, teče!“¹⁶²

Silný čechoslovakistický názor se projevuje hlavně v titulcích kapitol, ale místy proniká i do textu. Terminologie je však nekonzistentní, a tak je někdy řeč o Čechoslovácích a jindy naopak slovenský pohled nezahrnuje a píše pouze o Češích. V kapitole *Československý odboj v zahraničí* tak Mlčoch například píše, že „Čechoslováky světová válka překvapila, neboť na ni nebyli připraveni. Většinou však bylo jasno, že udeřila naše hodina. Proto zanechali všech sporů a příslušníci stran se cítili jen Čechy...“ Žákovi před očima se tak v rámci jednoho odstavce proměňují *Čechoslováci v Čechy*, důležité je opět povšimnout si použití přivlastňovacího zájmena *naše*. Dále potom Mlčoch opět přechází na původní termín „Všichni byli přesvědčeni s Masarykem, že Rakousko-Uhersko v případě vítězství bude mít pro Čechoslováky jen pronásledování, kdežto Dohoda svobodu.“¹⁶³

O chvíli později se Čechoslováci zcela vytrácí: „Osmadvacátý říjen 1918, nejkrásnější den české historie. Dne 28. října 1918 odpověděl rakouskouherský zahraniční ministr Wilsonovi, že uznává samostatnost Čechů a Jihoslovanů. Téhož dne prohlásil Národní výbor samostatnost českého národa.“¹⁶⁴ Autor dále popisuje projevy

¹⁶⁰ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 100–102.

¹⁶¹ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 170.

¹⁶² J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 100–102.

¹⁶³ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 106.

¹⁶⁴ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 116.

společenského nadšení z vyhlášení samostatnosti, ale vůbec nezmiňuje slovenské připojení se k českému státu. „Z radosti nad neuvěřitelnou zprávou Čechové slzeli, objímali se, jásalí. Prahou zněly vlastenecké písně, s úředních budov byli shazováni dvouhlaví orlové, znaky třistaleté poroby.“ Nebo později v kapitole *Zavádění klidu v ČSR*: „Němci byli od staletí zvyklí poroučeti, proto se zprvu nemohli smířiti s ČSR. V sudetských částech nechtěli uznati našich úřadů, ani pracovati s Čechy na vybudování státu...“¹⁶⁵ Zde se projevuje i protiněmecký podtext, který také prostupuje celou Mlčochovou učebnicí.

V učebnici Paurově se ke vzniku Československa dočteme: „28. října 1918 obnovili Čechoslováci svůj stát. Vybojovali si jej, aby mohli žíti jako národ svobodný, demokratický a pokrokový.“¹⁶⁶ Stejný názor na politickou situaci v první republice má i Mlčoch, který píše o československém národě, který „zůstal ostrovem demokracie“. K tomuto Mlčoch dále píše: „Netouží po cizím, jest věren programu, který mu dali Hus, Komenský, buditelé a v současné době největší syn národa, president T. G. Masaryk...“¹⁶⁷ Kromě důrazu na československou jednotu je možné v tomto úryvku pozorovat i osu nejdůležitějších bodů v historii, které jsou ve všech učebnicích více či méně akcentovány.

Učebnice autorů Štorcha a Čondla se projevuje ze všech nejméně čechoslovakisticky. Češi a Slováci jsou v této kapitole vnímáni střízlivěji odděleně a s pojmem Čechoslováci autoři vůbec nepracují: „V Paříži založil s dr. Benešem národní radu československou, jež řídila český odboj v cizině. Tato národní rada udržovala stále tajné styky s českými politiky ve vlasti (Národní výbor), aby český zápas byl jednotný doma i v zahraničí. Slováci šli v cizině vždy společně s Čechy; nejvíc se uplatnil nadšený slovenský hvězdář a dobrovolník ve francouzské armádě vojenský letec Milan Rastislav Štefánik; pozdější hrdinský generál a první československý ministr vojenství.“ Dále potom „Masaryk vyhlásil všem Čechům a Slovákům po světě roztroušeným heslo rozbití Rakouska-Uherska a dobytí národní samostatnosti. Naši krajané všude je přijali a obětavě sbírali fondy na úhradu výloh; od cizích států nic nepřijímali. Velikého úspěchu bylo dosaženo mezi americkými Čechy a Slováky.“¹⁶⁸

¹⁶⁵ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 116.

¹⁶⁶ J. PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, s. 147.

¹⁶⁷ J. MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. III*, s. 116.

¹⁶⁸ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 170.

Ani v popisu událostí po vyhlášení české samostatnosti se autoři neuchylují k použití termínu československý. Slováky vnímají samostatně až do okamžiku, kdy vyjádřili souhlas s prohlášením o samostatnosti, což autoři doplňují komentářem „od té doby byli jsme opět národem jednotným“. Národní jednota je v textu dále zdůrazňována, ale autoři hovoří o státě *českém*. „Když se pak konečně (po prvé za války) sešla říšská rada ve Vídni, vystoupili již všichni čeští poslanci vlastenecky sebevědomě s požadavkem českého státu: „Náš národ (i se Slováky) se hlásí o svou samostatnost. Souhlas projeví dodatečně i naši drazí bratři Slováci (ústý dr. Šrobára), takže od té doby jsme byli opět národem jednotným.“¹⁶⁹

Je důležité povšimnout si velice pozitivního nádechu v textech o vzniku Československého státu a režimu první republiky. Ten ve všech prvorepublikových učebnicích hodnocen velmi kladně, zatímco v učebnicích pozdějších je hodnocení výrazně střízlivější, místy až negativní. Zdeněk Beneš tuto skutečnost ve svém článku pojmenovává: „Československá republika byla *splněným snem*, ale po 1948 se stala koncepčním a ideologickým problémem.“¹⁷⁰

Důkazem tvrzení o splněném snu může být úryvek z učebnice autorů Štorcha a Čondla o počátcích československého státu: „Národní výbor s poslanci Kramářem, Švehlou, Rašínem, Stříbrným, Klofáčem, Soukupem a Šrobárem ujímá se okamžitě vlády a provádí státní převrat hladce, bez prolití krve, v úplném pořádku. Vojenské posádky v Praze i jinde se vzdávají bez velikého odporu. Místo nich nastupují službu dobrovolníci, sokolové i skauti. Nikdy ještě Praha neviděla takového nadšení jako v tento den. Osvobozený národ jásá. Morava se hned připojuje k převratu a na Slovensku prohlašuje tamější Národní rada v Turčianském Sv. Martině jednotu československou. Bratři tisíc let odloučení si podávají opět ruce.“¹⁷¹ Místy popis sklouzává až k patosu: „Dojati líbali vracející se synové (řeč je o legiích) půdu domova, pro jehož osvobození nasadili životy.“¹⁷²

V textu o národnostních poměrech je režim nového státu také hodnocen velice kladně: „Vnitřní upevnění naší republiky záleží na dohodě s našimi Němci a se Slováky. Naši bratři Slováci převratem ohromně získali a zachránili se před jistým zánikem. Nejen že Čechy a Morava přispívají velikými miliony na zvelebení zanedbaného Slovenska (na stavbu silnic, drah, škol aj.), ale Slováci teprve v naší republice ožili jako

¹⁶⁹ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 177.

¹⁷⁰ Z. BENEŠ, *Bílá místa a černé díry*, s. 210.

¹⁷¹ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 180.

¹⁷² E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 181.

plnoprávní občané, kteří svou zemi sami svobodně spravují a mají zabezpečený zdravý národní vývoj. Jaký to rozdíl, Slovensko za vlády Maďarů a Slovensko nyní!“ Oslava československé jednoty v textu pokračuje. „Státní jazyk je český i slovenský, všechny úřady jsou československé, pošty, dráhy, vojsko, vše je stejně české jako slovenské, nikde není Slovák odstrkovan, nikde Čech privilegován. Máme vsutku úplnou jednotu Čechů a Slováků, jsme Čechoslováci; navenek to vyjadřuje jednotné jméno, jednotný znak, jednotná hymna.“¹⁷³

7. 2. Vznik Československa v učebnicích v padesátých a šedesátých letech

V bezprostředně poválečné učebnici od autorů Fidrmuce a Lomského ještě doznívá tón výkladu učebnic předešlých. Autoři začínají popisem národnostních poměrů v habsburské monarchii, na rozdíl od předchozích textů se ale vyhýbají použití zájmen *my* a *náš* a místo toho mluví ve třetí osobě o Češích: „Česko-německý zápas se tak opět vysunul do popředí. Němci vstoupili do sněmu, teprve když se vyhovovalo jejich stanovisku tzv. punktacemi r. 1890. Čechy měly být rozděleny v část německou a česko-německou, kde se ve vnějším úřadování mělo užívat jazyka českého, ale ve vnitřním měla zůstat němčina: Češi v svém domově měli být občany druhého řádu.“¹⁷⁴

O dějích na Slovensku je pojednáváno zcela odděleně, opět se stejným odstupem a ve třetí osobě jako v českém případě. Řeč je o tvrdé národnostní politice v Uhrách a v souvislosti s tím se objevuje první zmínka o *československé jednotě*: „Ještě daleko hůře se vedlo národnostem v Uhrách. Tam byl sice roku 1868 vydán jazykový zákon, ale v praxi byla tvrdá maďarisace. Slovenština se udržela již jen na církevních obecných školách. Zákon Apponyiův z roku 1907 proměňoval však i školy soukromé v ústavy maďarisační, jakmile přijaly státní podporu. Pod maďarskými biskupy bylo velkoryse odnárodňováno i kněžstvo.“¹⁷⁵

Zmiňována je zde „mladá generace, soustředěná kolem *Hlasu* a vedená Vavrem Šrobárem, která pod vlivem Masarykovým probouzela lid k činorodé práci hospodářské a kulturní, po českém vzoru, v duchu československé jednoty“.¹⁷⁶

¹⁷³ E. ŠTORCH – K. ČONDL, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl první*, s. 187.

¹⁷⁴ Oldřich FIDRMUC, Jan FILIP, Josef LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, Praha 1948, str. 206.

¹⁷⁵ O. FIDRMUC – J. FILIP – J. LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, str. 228.

¹⁷⁶ O. FIDRMUC – J. FILIP – J. LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, str. 228.

V rámci objektivitu se na tomto místě v textu o národnostních poměrech připomíná i situace Poláků, Rusínů a „jihoslovanská otázka“.¹⁷⁷ Nelze tedy říci, že by slovenská zmínka byla nějakým projevem čechoslovakismu.

Doznívající duch prvorepublikového školního dějepisectví se projevuje v silném důrazu na osobu prezidenta Masaryka, který je označován za „nejpodstatnější osobnost v českém duchovním životě“.¹⁷⁸ Řeč je dále o českém národnostním zápase před a v průběhu první světové války. Na tomto místě se již vedle českého zápasu zmiňuje i zápas slovenský, jako jakási odnož toho českého: „Český příklad strhoval časem i Slováky. Byli ovšem deptáni Maďary daleko bezohledněji, sociálně byli omezeni na selstvo a dělnictvo, bez měšťanstva, s tenkou vrstvičkou inteligence. Někteří slovenští předáci se proto již jen romanticky odevzdaně utěšovali nečinnou nadějí, že Slovanstva orel bílý, carské Rusko, Slováky osvobodí.“¹⁷⁹

V učebnici *Dějiny doby nejnovější. Učební text pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol* z roku 1954 je období po první světové válce zastoupené pouze vylíčením Velké říjnové socialistické revoluce, „začátku nové epochy v dějinách lidstva“.¹⁸⁰ První zmínka o Československu se objevuje až v kapitolách o počátcích druhé světové války.

Důraz na vliv říjnové revoluce v Rusku nacházíme i v dalším textu, kde je také zdůrazněn rovný podíl Čechů a Slováků na vzniku samostatného státu. Je zde řeč o vojenských vzpourách v rakousko-uherské armádě, kterých se „významně účastnili i vojáci české a slovenské národnosti“.¹⁸¹ Role legií je oslavována, ale zároveň je kritizováno jejich zneužití buržoazním vedením (v čele s Masarykem) pro boj proti sovětské moci.¹⁸² Na vznik samostatného státu měla podle autorů Husy, Červinky a Urbana největší vliv manifestace 1. května roku 1918. „V čele mohutné manifestace pražského pracujícího lidu 1. máje 1918 byla nesena standarta s nápisem *Socialistický národ* a v tehdy přijaté rezoluci bylo vyjádřeno odhodlání vybojovat pro nemajetné politickou moc a odejmout kapitalistům výrobní prostředky. Slovenští dělníci shromáždění na májové manifestaci v Liptovském Mikuláši žádali sebeurčení Slováků

¹⁷⁷ O. FIDRMUC – J. FILIP – J. LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, str. 228.

¹⁷⁸ O. FIDRMUC – J. FILIP – J. LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, str. 246.

¹⁷⁹ O. FIDRMUC – J. FILIP – J. LOMSKÝ, *Dějepisné učení texty pro pátou třídu středních škol*, str. 246.

¹⁸⁰ Jiří HÁJEK, *Dějiny doby nejnovější: učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha 1954.

¹⁸¹ Václav HUSA – František ČERVINKA – Zdeněk URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. roč. škol všeobecně vzdělávacích. 2. část, (Od roku 1848)*, Praha 1961, s. 63.

¹⁸² V. HUSA – F. ČERVINKA – Z. URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. roč. škol všeobecně vzdělávacích. 2. část*, Praha 1961, s. 65.

po boku Čechů.¹⁸³ Pracující lid měl hlavní podíl na vyhlášení samostatnosti, neboť „dělnictvo si vynutilo, aby byla na 14. říjen 1918 vyhlášena generální stávkou, jež byla vrcholným projevem revolučního národně osvobozeneckého boje českého lidu.

Český pracující lid tak rozhodl o československé státní samostatnosti i o formě nového státu a tím postavil před hotovou věc jak západní velmoci, které si do poslední chvíle nepřály rozpad Rakouska-Uherska, tak buržoazní představitele našeho odboje.¹⁸⁴

Režim první republiky je v učebnicích používaných po roce 1948 vnímán převážně negativně. „Pro rozpad Rakouska-Uherska a vznik československého státu měla rozhodující význam Velká říjnová socialistická revoluce. Její příklad mocně povzbudil živelné revoluční hnutí lidu v čele s proletariátem, které rozvrátilo habsburskou monarchii. Avšak pro zradu pravicových předáků sociální demokracie pracující lid ještě nemohl převzít moc.“¹⁸⁵

7. 3. Vznik Československa v učebnicích v sedmdesátých a osmdesátých letech

Proměna vnímání první republiky se projevuje v učebnicích ze sedmdesátých let. Český a slovenský národ jsou již ve všech učebnicích bez výjimky popisovány odděleně, ale i zde jsou znatelné snahy hledat v dějinách společné styčné body. Velmi výrazné jsou v těchto učebnicích prosovětské tendence, dějinám Sovětského svazu a socialismu je věnován velký prostor. Důraz na národ vystřídal důraz na třídní sounáležitost a determinaci. Zdeněk Beneš zdůrazňuje, že vznik Československa se v učebnicích ze sedmdesátých let vůbec neobjevuje jako samostatné téma, vytrácí se tak i zmínka o legiích a Tomáši Garrigue Masarykovi nebo se objevuje v jiném kontextu. Naopak je zdůrazňován vliv Velké říjnové socialistické revoluce na vznik nového státu.¹⁸⁶

V učebnici *Z dějin naší vlasti* od autorů Věry Paterové a Jaroslava Stanky se v úvodu píše: „Kapitalismus a jeho rozpory vedly ke světové válce, 1917 revoluce

¹⁸³ V. HUSA – F. ČERVINKA – Z. URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. roč. škol všeobecně vzdělávacích. 2. část*, Praha 1961, s. 64.

¹⁸⁴ V. HUSA – F. ČERVINKA – Z. URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. roč. škol všeobecně vzdělávacích. 2. část*, Praha 1961, s. 65.

¹⁸⁵ V. HUSA – F. ČERVINKA – Z. URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 2. část*, Praha 1961, s. 65.

¹⁸⁶ Z. BENEŠ, *Bílá místa a černé díry*, s. 210.

v Rusku – začalo nové období dějin – období socialismu, v této učebnici poznáme dějiny naší vlasti v období, kdy naše národy, po staletí utlačované německými a maďarskými vládnoucími třídami se zbavily jejich nadvlády a začaly nový život ve společném samostatném československém státě. Náš stát se stal hospodářsky a kulturně významným evropským státem. Moc si v něm však podrželi představitelé buržoazie. Koncem třicátých let se Československá republika stala kořistí útočného fašistického Německa. V roce 1939 vypukla druhá světová válka. Český a slovenský národ musel znovu bojovat o svou nezávislost.¹⁸⁷

Vznik samostatného československého státu je mimo jiné přisuzován i událostem v Rusku v roce 1917. „Rozhodující vliv na ukončení první světové války a vznik samostatného československého státu měly revoluční události v Rusku roku 1917. První světová válka poskytla českému a slovenskému národu příležitost k boji za osvobození a vytvoření samostatného státu.“¹⁸⁸ V dalších kapitolách se autoři, stejně jako v učebnicích z padesátých let, věnují Velké říjnové socialistické revoluci a jejímu ohlasu v evropských zemích („Ohlas byl v mnoha zemích pozitivní, značná část lidu byla nadšena, s velkými nadějemi hledí lid na nové Rusko, buržoazie sovětské Rusko nenávidí“).¹⁸⁹

Dějiny vzniku Československa jsou v učebnici autorů Paterové a Stanky popisovány v kapitole *Československá buržoazně demokratická republika*. Důraz je zde kladen nejen na požadavky národní, ale i na požadavky sociální, výrazně je i popisována inspirace ruskou revolucí: „Prvního máje 1918 v Praze a jiných českých městech se shromážděný lid dovolával národní samostatnosti a sociálních práv. V čele mohutného májového průvodu v Praze byla nesena standarta s nápisem Socialistický národ.“¹⁹⁰ Události jsou pak doplněny poznámkou o dění na Slovensku: „Na Slovensku v Liptovském Mikuláši na veřejném vystoupení lidu 1. máje 1918 bylo přijato usnesení, které požadovalo právo uznání slovenského národa. Zároveň byla zdůrazněna jeho příbuznost s českým národem.“¹⁹¹ Zajímavé je povšimnout si absence glorifikace Masarykovy osobnosti, jak tomu bylo v prvorepublikových učebnicích. O prvním prezidentovi je v tomto textu jen stručná zmínka, že „v zahraničí propagoval myšlenku

¹⁸⁷ Věra PATEROVÁ – Jaroslav STANKA, *Z dějin naší vlasti*, Praha 1972, s. 5.

¹⁸⁸ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 14.

¹⁸⁹ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 5.

¹⁹⁰ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 30.

¹⁹¹ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 30.

samostatného státu Čechů a Slováků“. Stejně tak činnost legií je vyzdvihována hlavně v souvislosti vstupu části legionářů do Rudé armády.

Režim první republiky je vnímán spíše chladně a s odstupem, jak již naznačuje název kapitoly, autoři se distancují od *buržoazní vlády*: „Český a slovenský národ se konečně zbavil dlouhotrvajícího útlaku ze strany maďarských a německých vládnoucích tříd. Pracující lid, který svým živelným hnutím dovedl rozvrátit habsburskou monarchii, nedovedl bez revoluční dělnické strany převzít moc v novém státě. Nový stát byl státem buržoazně demokratickým. Prosazena buržoazně demokratická práva, všeobecné rovné volební právo, základní svobody, státní podpora v nezaměstnanosti. Tato práva a svobody měly ovšem jistou třídní omezenost.“¹⁹²

O národnostních poměrech v novém státě je pojednáváno velmi objektivně, autoři se s čechoslovákismem, který první republika prosazovala, vyrovnávají následovně: „Podle ústavy z roku 1920 tvořil v Československu většinu tzv. československý národ. Toto pojetí neodpovídalo skutečnosti. Jeho dvě větve, česká a slovenská, měly být rovnoprávné, ale slovenský národ nebyl uznáván jako samostatný. Slovenština byla však vedle češtiny plnoprávným úředním jazykem. Ve slovenských školách se vyučovalo slovensky a slovenská kultura měla možnost poprvé se plně rozvíjet.“¹⁹³

Vyrovnanost českých a slovenských dějin se projevuje v líčení o hospodářské situaci v Česku a na Slovensku, které v jiných učebnicích chybí: „České země tvořily průmyslově vysoce vyspělou oblast. Naproti tomu Slovensko bylo proti českým zemím hospodářsky zaostalé. O tom jak čeští kapitalisté brzdili hospodářský rozvoj na východě, a tím se dál prohlubovala průmyslová nerovnoměrnost mezi českými zeměmi a Slovenskem, se dále dočteme: „V českých zemích se soustřeďovala do velkých závodů (např. Vítkovické železárny), na Slovensku a Podkarpatské Rusi nebyly tak mohutné závody, pouze potravinářské a dřevařské menšího typu.“ Ani v líčení hospodářské situace však nechybí důraz na třídní rozdílnost. Informace o ekonomických poměrech jsou doplněny zmínkou o „továrnících, bankéřích, bohatých úřednících a jiných zámožných vrstvách, které žily v přepychu, zatímco statisíce rodin neměly prostředky ani pro nejchudší obživu“.¹⁹⁴

¹⁹² V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 38.

¹⁹³ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 38.

¹⁹⁴ V. PATEROVÁ – J. STANKA, *Z dějin naší vlasti*, s. 58.

Ani v kapitolách o první republice se nesečkáme s věrohodnou syntézou českého a slovenského příběhu. Naopak pozorujeme tendenci slovenské dění opomíjet, místy až vynechávat. Zajímavé na čtení těchto kapitol je spíše proměna vnímání režimu první republiky, který v učebnicích padesátých let a pozdějších podléhá silné kritice.

8. Závěrem

Školní dějepis jistě hraje silnou roli při utváření kolektivní identity společnosti. Avšak očekávání, že československý stát úspěšně prosazoval čechoslovakismus a koncept česko-slovenských dějin prostřednictvím učebnic dějepisu, se nenaplnilo. Jak vyplynulo ze studie Elisabeth Bakke, učebnice z období první republiky československou identitu vůbec nezprostředkovávaly. I nejvíce pročeskoslovenské učebnice prvorepublikového období se věnovaly samostatně dějinám Čechů a Slováků a termín *český* a *slovenský* se vyskytoval častěji než *československý*, přitom termíny *český* a *československý* byly volně zaměňovány.¹⁹⁵

Slovenská problematika je ve většině učebnic zastoupena zcela minimálně. V místech, kde je takový výklad možný, je Slovensko zmíněno v souvislosti s podobností vývoje českých zemí. V situacích, kdy se slovenský vývoj od českého odlišuje, je problematika vynechána. Většina prvorepublikových českých učebnic tak vyznívá výrazně čechocentricky.¹⁹⁶

Tato tendence pokračovala i v učebnicích z let 1945–1989, kde národní důrazy vystřídal akcent na třídní aspekt historického vývoje. Česko-slovenské vztahy jsou vytvářeny propojením osudů českého a slovenského lidu. I v těchto textech se však slovenské dějiny stávají jen jakýmsi přílepkem dějin českých. Kromě moderního vývoje, který již oba národy prožívaly společně, jsou převážně líčeny události týkající se českých zemí, tedy historického celku, ke kterému Slovensko jako součást Uher nepatřilo.

V těchto učebnicích lze i pozorovat výraznou tendenci komunistické strany využít potenciál školního dějepisu k šíření vlastního vidění světa, k vytváření obrazu minulosti podle marxistické historiografie.¹⁹⁷ Tento cíl je vyjádřen i v dobové *Didaktice dějepisu* od Václava Čapka, kde se dočteme, že „hlavní úlohou dějepisu je komunistická výchova“.¹⁹⁸ Můžeme tak pozorovat změnu nazírání dějinných událostí z hlediska jejich sociálního aspektu.

¹⁹⁵ E.BAKKE, *Čechoslovakismus v školských učebnicích*, s. 233–252.

¹⁹⁶ V. KRATOCHVÍL, *K niektorým aspektom tvorby učebnic*, s. 34.

¹⁹⁷ Ivan MALÝ, *Učebnice dějepisu jako nástroj ideologického boje*, in: Bohumil Jiroušek (ed.), *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, České Budějovice, 2008, s. 310.

¹⁹⁸ V. ČAPEK, *Didaktika dějepisu*, s. 11.

V prvorepublikových učebnicích se dočítáme o negativních aspektech lidových husitských bouří a snahách o nápravách víry, v učebnicích z doby pozdější je naopak role lidu v husitství oslavována a morální důrazy nahrazují důrazy sociální. Prvorepublikové učebnice dále propojují vzepětí národa v husitském období s dobou národního obrození, učebnice z doby po druhé světové válce nacházejí nejsilnější kontakt národního obrození s dělnickým hnutím.

Nejsilněji se tento kontrast výkladů projevuje v kapitolách pojednávajících o vzniku Československa. Zatímco v učebnicích z doby před první světovou válkou nacházíme oslavné medailonky vůdců zahraničního odboje Tomáše Garrigua Masaryka, Milana Rastislava Štefánika a Edvarda Beneše a pochvalné fráze na adresu demokratického Československa. V mnohých učebnicích po druhé světové válce je první republika vnímána velmi kriticky, neboť v ní docházelo k „útlaku lidu zrádnou buržoazií“.

Pro všechny analyzované učebnice nacházíme společný znak *národního příběhu* českých dějin, který akcentuje vrcholná období husitství a národního obrození, později také vznik Československa. Tyto dějinné mezníky jsou také nejvýrazněji akcentovány jako situace propojující osudy českého a slovenského národa (respektive československého národa). Pro Slovensko však husitství netvoří výrazný dějinný moment a národní obrození na Slovensku vyvrcholilo jazykovou odluhou češtiny od slovenštiny a v roce 1848 odmítnutím propojení českých a slovenských politických programů.

Vytvoření společného československého příběhu se nepodařilo v odborných historických pracích, a nepodařilo se to ani na poli školního dějepisu. Ve zkoumaných učebnicích jsem zaznamenala snahu vylíčit české a slovenské dějiny alespoň paralelně, ale z povahy školního dějepisu vyplývá nemožnost tohoto úkolu. Dějiny obou národů tak stojí vedle sebe, ale jejich vztah je značně nerovnoměrný, český výklad jednoznačně převládá. Tento fakt byl podle Jana Rychlíka i jedním z důvodů, proč se československou identitu vytvořit nepodařilo.¹⁹⁹

¹⁹⁹ J. RYCHLÍK, *České, slovenské a československé dějiny*, s. 19–23.

9. Prameny a literatura

9. 1. Prameny

Luboš BALCAR – Miloň DOHNAL – Tomáš JÍLEK, *Dějepis pro šestý ročník experimentálních škol*, Praha 1977.

Jaroslav BIDLO – Josef DOBIÁŠ – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl I, Dějiny starověku a raného středověku (Pro V. třídu)*, Praha 1947.

Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl druhý, Dějiny středního a nového věku do osvícenství, Třetí vydání, přepracované*, Praha 1935.

Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl třetí, Dějiny nového věku od roku 1648*, Praha 1933.

Karel ČONDL – Eduard ŠTORCH, *Pracovní učebnice dějepisu: učebnice pro první třídu měšťanských škol s československým jazykem vyučovacím v znění českém. Díl první, pro první třídu měšťanských škol*, Praha 1935.

Karel ČONDL – Eduard ŠTORCH, *Pracovní učebnice dějepisu. Díl druhý, pro druhou třídu měšťanských škol*, Praha 1948.

Jiří DOLEŽAL – Jan FILIP – Marie HUSOVÁ, *Československé dějiny pro 4. třídu gymnasií a vyšších odborných škol*, Praha 1950.

Oldřich FIDRMUC – Filip LOMSKÝ, *Učební texty pro všeobecný dějepis: Od osvícenství po přítomnost. Pro sedmou třídu, sešit 1*, Praha 1948.

Jiří HÁJEK, *Dějiny doby nejnovější: Učební text dějepisu pro 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol*, Praha 1954.

Václav HUSA, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 1. část (Do r. 1848)*, Praha 1959.

Václav HUSA – František ČERVINKA – Zdeněk URBAN, *Československé dějiny: pokusná učebnice pro 11. ročník škol všeobecně vzdělávacích. 2. část (Od roku 1848)*, Praha 1961.

Jan MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl III (Pro třetí třídu), Novověk*, Praha 1935.

Jan MLČOCH, *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy: upravena podle normálních učebných osnov z roku 1932. Díl II (Pro druhou třídu). Středověk*, Praha 1935.

Věra PATEROVÁ – Jaroslav STANKA, *Z dějin naší vlasti*, Praha 1972.

Jaroslav PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 2*, Praha 1935.

Jaroslav PAUR, *Cesta: učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Díl 3*, Praha 1937.

Josef PEKAŘ, *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol. 2.*, Praha 1937.

Josef PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol: pro druhou třídu středních škol II., Obrazy z dějin starověkých a středověkých do počátku XIV. století*, Praha 1933.

Josef PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol: pro třetí třídu středních škol. III., Obrazy z dějin středověkých a novověkých od počátku XIV. do konce XVIII. století*, Praha 1933.

Alois SOSÍK – Vojtěch VRABEC, *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha 1962.

Václav ŠEDA – Jaroslav VÁVRA, *Dějiny nové doby. Učební text pro II. ročník vyšších odborných škol*, Praha 1952.

9. 2. Teorie a metodologie

Elisabeth BAKKE, *Čechoslovakizmus v školských učebnicích*, Historický časopis Historického ústavu Slovenskej akadémie vied 47, č. 2, Bratislava 1999, s. 233–252.

Zdeněk BENEŠ, *Bílá místa a černé díry v učebnicích dějepisu*, in: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 42. běhu Letní školy slovanských studií, Díl 2.*, Praha 1999, s. 207–219.

Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995.

Zdeněk BENEŠ, *Mnichov v československých a českých učebnicích dějepisu*, in: Zdeněk Beneš (ed.), *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*, Praha 2004, s. 281–293.

Vratislav ČAPEK, *Didaktika dějepisu: celostátní vysokoškolská příručka pro studenty filozofických a pedagogických fakult studijního oboru Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů, Díl 1, Teorie a metodologie didaktiky dějepisu*, Praha 1985.

Vratislav ČAPEK, *Didaktika dějepisu: celostátní učebnice pro studenty na pedagogických a filozofických fakultách, Díl 2, Výchovně vzdělávací proces v dějepisu*, Praha 1988.

Marc FERRO, *The use and abuse of history, or, How the past is taught to children*, London 2003.

Denisa LABISCHOVÁ – Blažena GRACOVÁ, *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava 2008.

Jaroslav PÁNEK (ed.), *Manuál Encyklopedie českých dějin (příručka pro zpracovatele, heslář, vzorová hesla)*, Praha 2003.

Jan WITTEBERGER, *Historické učebnice dějepisu ve fondu SPKK (1778–1950)*, Praha 1992.

9. 3. Sekundární literatura

Zdeněk BENEŠ, *Československé dějiny a dnešní školní dějepis*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 25–31.

Zdeněk BENEŠ, *Stereotyp a školní dějepis*, in: *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů*. Sv. 1, Ostrava 2000, s. 65–69.

Jan GALANDAUER, *Čechoslovakismus v proměnách času. Od národotvorné tendence k integrační ideologii*, *Historie a vojenství* 47, 1998, č. 2, s. 33–52.

Milan JELÍNEK, *Neoddalujme uměle spisovnou češtinu a slovenštinu*, in: Stanislava Kučerová (ed.), *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. 1918–1998*, Brno 1998, s. 422–429.

Ivan KAMENEC, *Slovenské, české a československé dějiny: Problém či pseudoprobém?*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko – slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 11–18.

Dušan KOVÁČ, *Rok 1918 v slovenských dejinách*, in: Stanislava Kučerová (ed.) *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. 1918–1998*, Brno 1998, 106–115.

Viliam KRATOCHVÍL, *K niektorým aspektom tvorby učebníc dejepisu v Československu a súčasnosti*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko – slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 119–132.

František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 2009.

Ivan MALÝ, *Učebnice dějepisu jako nástroj ideologického boje*, in: Bohumil Jiroušek (ed.), *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, České Budějovice 2008, s. 301–318.

Jan RYCHLÍK, *Čechoslovanství a čechoslovakismus*, in: Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.), *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha 2002, s. 64–74.

Jan RYCHLÍK, *České, slovenské a československé dějiny – problém vzájemného vztahu v různých historických dobách*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko – slovenská historická ročenka*, Brno 2000, s. 19–23.

Jan RYCHLÍK, *Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu*, in: Jana Čechurová – Pavel Andrš – Luboš Velek (edd.), *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám*, Praha 2012, s. 376–395.

Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Díl 1. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997.

Jan RYCHLÍK, *Teorie a praxe jednotného Československého národa a Československého jazyka v I. republice*, in: Jaroslav Opat – Josef Tichý (edd.), *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha 1933, s. 69–77.

Zdeněk VESELÝ, *Ke koncepcím české státnosti od konce 18. do počátku 20. století*, in: Stanislava Kučerová (ed.) *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství*, Brno 1998, s. 85–95.